

תורה ומדינה

מדינת ישראל לאור התורה

עיון במשנתם של הריא"ה הרצוג ובני דורו

כתיבה:

הרב ד"ר עדו רכניץ

הרבנית ד"ר שפרה מישלוב

הרב אורי סדן

מהדורה ניסיונית לשנה"ל תשפ"ה

לע"נ פרופ' ישראל אהרוני ז"ל

כל הזכויות שמורות למכון משפטי ארץ (ע"ר) עפרה, תשפ"ה

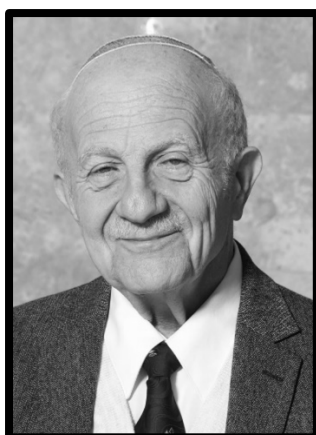
חוברת זו אינה משקפת בהכרח את עמדת המכון

עריכת לשון: אב"י ונגרובר

עימוד: הלל הרטמן

עיצוב כריכה: דוד הלל

לפניות: מכון משפטי ארץ – www.dintora.org

פרופ' ישראל אהרוני ז"ל

י' באדר תש"ה - י"ד בכסלו תשפ"ג

יחידת לימוד זו מוקדשת לעילוי נשמתו של פרופ' ישראל אהרוני, מתמטיקאי ואיש תורה.

פרופ' אהרוני נולד בשנת 1945 בתל אביב להוריו דב ורבקה, שעלו מביאליסטוק שבפולין בתחילת שנות ה-30, מתוך אהבה עמוקה לארץ ישראל. הוריו היו חברים כבר בפולין בתנועת "הפועל המזרחי" שעקרונותיה היו אהבת הארץ, ציונות וקיום התורה וההלכה.

בצעירותו הוא אותר כברוך כישרונות והתחיל בגיל צעיר את לימודיו בישיבה התיכונית "נחלים". זו הייתה אחת הישיבות הראשונות ששילבה לימודים תורניים עם בגרות מלאה.

בהמשך למד בישיבת "כרם ביבנה" ושירת בנח"ל. הוא היה מהראשונים ששילבו שירות צבאי עם לימוד בישיבה, והדבר התאפשר בזכות הסכמה בין תנועת בני עקיבא וצה"ל. לימים, מתוך הסכמות כאלו, צמחו ישיבות ה"הסדר" שחרטו על דגלן שילוב של לימוד תורה ושירות בצה"ל.

לאחר השירות, פנה ללימודי מתמטיקה באוניברסיטה העברית בירושלים, שם סיים תואר ראשון, שני ושלישי.

עוד במהלך לימודיו, והוא בן 26 בלבד, הקים את החוג למתמטיקה ב"מכללה לבנות" – מכללה להוראה לבנות דתיות שהפכה לימים ל"מכללה ירושלים". פרופ' אהרוני עמד שנים ארוכות בראש החוג למתמטיקה במכללה, וטיפח בו מצוינות אקדמית ומדעית. מאות מורות למדו והתחנכו אצלו לאהבת המתמטיקה והן בתורן הנחילו את אהבת המקצוע לאלפי תלמידים בחינוך הממלכתי דתי.

פרופ' אהרוני היה שותף ביוזמות להעשרה מתמטית גם באופן לא פורמלי – כמו העיתון "אלף אפס" ובו שעשועי מתמטיקה, ותחרויות מתמטיקה בין אולפנות לבנות.

במקביל, פרופ' אהרוני היה מרצה, ומספר שנים עמד בראש החוג למתמטיקה ב"מכון לב" (לימים "המרכז האקדמי לב" ו"מכון טל"). מאות נשות ואנשי הייטק, אקדמיה וחינוך הם תלמידיו.

לצד עבודתו האקדמית, פרופ' אהרוני היה מיוזמי ומקימי מכון "ארץ חמדה". פרופ' אהרוני ביקש ליישם עקרונות של מצוינות תורנית ו"ארץ חמדה" הפך בעקבות כך לאחד המוסדות המובילים להכשרת דיינים בציונות הדתית.

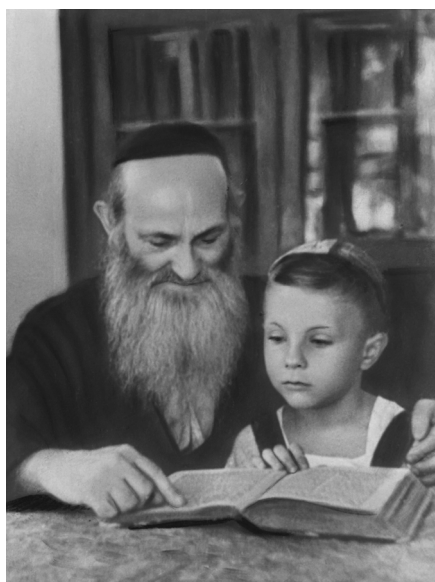
הוא היה מבאי ביתו של הרב שאול ישראלי, שעסק רבות בפסיקת הלכה בענייני תורה ומדינה. פרופ' אהרוני מצא ברב ישראלי דמות של רב שמחבר גדלות וידע עצום בתורה, נאמנות עמוקה להלכה, יחד עם חיבור עמוק למדינת ישראל המתפתחת.

באורחות חייו ובמהלכם, פרופ' אהרוני יזם והגשים חיבור עמוק בין התורה ובין הפיתוח המדעי של מדינת ישראל. הוא אהב בכל ליבו את התורה ואת קיום המצוות, וגם מתמטיקה, מדע וטכנולוגיה.

הוא רצה שילדיו ונכדיו יחיו במדינה שיש בה חיבור עמוק לתורה ולהלכה, חופש, זכויות פרט, ושוויון, והוא לא ראה סתירה ביניהם.

יחידת לימוד בנושא של "תורה ומדינה" של החמ"ד מהווה מצבה חיה לפרופ' אהרוני שהיה איש חינוך ועשייה, תורה ומדע, מסורת וחדוש.

תנצב"ה

פרופ' אהרוני בילדותו לומד עם סבו
הרב אהרן פיינגלוח

תוכן עניינים

7	פרק ראשון – מבוא לתורה ומדינה
12	פרק שני – מלוכה ודמוקרטיה
18	פרק שלישי – הרשויות במשטר על פי התורה
24	פרק רביעי – כפייה דתית
30	פרק חמישי – שוויון משפטי וחברתי
35	פרק שישי – מעמד האישה: הזכות לבחור ולהיבחר
41	פרק שביעי – זכויות פוליטיות וחברתיות של לא-יהודים
47	פרק שמיני – זכויות משפטיות של לא-יהודים על פי התורה
51	פרק תשיעי – מעמדה של ממשלת ישראל על פי התורה
55	פרק עשירי – מעמדם של חוקי הכנסת על פי התורה
61	פרק אחד עשר – מעמדם של בתי המשפט על פי התורה
67	פרק שנים עשר – סיכום

פרק ראשון

מבוא לתורה ומדינה**א. פתיחה**

לאחר אלפיים שנות גלות, זכה העם היהודי מחדש לריבונות בארץ ישראל. תקופת הגלות הארוכה השכיחה מעמנו את תורת המדינה ובעת נדרשים אנו לחדש אותה. למשימה חשובה זו נרתמו גדולי התורה מאז תחילת שיבת ציון בדורנו. ביחידה זו נלמד כמה מיסודות תורת המדינה. היחידה מהווה מבוא ללימוד מעמיק ומקיף בתחום חשוב זה, שעדיין הולך ומתפתח.

ב. חשיבותה התורנית של מדינה יהודית

הקמת מדינת ישראל היטיבה מאד עם העם היהודי בכל המובנים. מדינת ישראל מהווה מקלט ליהודים מכל העולם הנאלצים לברוח מאימת האנטישמיות. היא המקום היחיד בעולם בו האוכלוסייה היהודית גדלה, והסיכון לנישואי תערובת והתבוללות קטן. במדינת ישראל ישנם תנאים שאפשרו התרחבות חסרת תקדים של לומדי תורה, ויישום מצוות והלכות שלא יכולנו לקיים בשנות הגלות, כגון, מצוות התלויות בארץ. מאז הקמת המדינה אנו נמצאים במצבי מלחמה מול מדינות אויב וביתר שאת מול ארגוני טרור, אך במקביל המדינה מתפתחת, ורבים הם ההישגים בכל התחומים: מדע, טכנולוגיה, תעשייה, חקלאות, ועוד.

מה חשיבותה של מדינת ישראל מבחינה הלכתית? אילו מצוות מוטלות על עם ישראל כשיש לו מדינה?

כדי להשיב על שאלות אלה עלינו ללמוד את דיני המלך, בעיקר, בגמרא וברמב"ם, כיוון שדינים אלה עוסקים במצב בו יש לעם ישראל ריבונות, כלומר, מצב בו עם ישראל אינו משועבד לעמים אחרים, אלא הוא עצמאי.

למדו את דברי הרמב"ם על הסמכות הצבאית של המלך, והשיבו על השאלות העוקבות.

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה. ואי זו היא מלחמת מצוה? ... ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם.

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת (=למלחמה).

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ה, הלכות א-ב

- 1) כתבו בלשונכם את פירוש המילים: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".
- 2) הרמב"ם כתב: "וכופה את העם לצאת". האם כאשר אין מלך, או גורם אחר שיש לו סמכות של מלך, ניתן לקיים מצווה זו? במילים אחרות, האם ניתן לנהל מלחמת הגנה כשאין גורם שיכול לתת פקודה מחייבת לצאת ולהילחם? הסבירו.

במקום אחר הרמב"ם מפרט את המשימות השונות המוטלות על מלך ישראל, קראו את דברי הרמב"ם והשיבו על השאלות.

ותהיה מגמתו ומחשבתו (= של מלך ישראל) להרים דת האמת (= היהדות), ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים, ולהלחם מלחמות ה'. שאין ממליכין מלך תחלה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: "ושפטנו מלכנו, ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו" (שמואל א, ח, כ).

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ד, הלכה י

- 3 הרמב"ם מונה ארבע משימות המוטלות על המלך: (1) לחזק את דת האמת, (2) למלאות העולם צדק, (3) לשבור זרוע הרשעים, (4) להלחם מלחמות ה'. לפניכם מספר דוגמאות מזמננו לנושאים שעליהם מופקדות רשויות המדינה, התאימו כל אחת מהן לאחת מחובות המלך שציין הרמב"ם.
- להיאבק בעבריינות ובפשיעה המאורגנת
  - למוטט את ארגוני הטרור, ולנצח את אויבי ישראל
  - תמיכה כלכלית בלומדי התורה

הרמב"ן (ספרד, תקופת הראשונים) הגדיר מטרה נוספת כמלחמת מצווה. עיינו בדבריו והשיבו על השאלות.

מצוה רביעית שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן האל יתברך ויתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב. ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות (= בידי עמים אחרים) או לשממה... וזו היא שהחכמים קורין אותה (משנה סוטה ח, ו) מלחמת מצווה.

השגות הרמב"ן על ספר המצוות לרמב"ם, שכחת העשין, מצות עשה ד

- 4 "ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות, או לשממה". הסבירו בלשונכם את שני המרכיבים של המצווה?
- 5 "ולא נעזבה ביד זולתינו מן האומות" – מדוע ניתן לקיים מצווה זו רק כשיש מדינה?
- מדברי הרמב"ם והרמב"ן למדנו שהקמת מדינת ישראל בארץ ישראל מאפשרת לקיים מצוות המוטלות על הציבור, ואשר לא ניתן לקיים אותן ללא ריבונות יהודי ושלטון יהודי עצמאי.

ג. אין הלכות הקובעות את המדיניות הציבורית על פי התורה

במסגרת יחידת הלימוד על תורה ומדינה נלמד סוגיות תורניות שונות הנוגעות לחיי המדינה. אולם, כפי שנראה בהמשך היחידה אין כמעט הלכות המורות כיצד יש לעצב את המדיניות הביטחונית או הכלכלית של המדינה.

הרב חיים דוד הלוי (רבה של תל אביב בשנים תשל"ג-תשנ"ח), השיב לשאלה מדוע אין הלכות כאלה. למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

בשום פנים אין למצוא בתורה משטר מדיני או כלכלי ברור... לדעתי, זו כוחה וגדולתה של תורה שאין בה משטר ברור ומוגדר, לא מדיני ולא כלכלי, ושתי סיבות לדבר: א. לפי מהותם של שטחי חיים אלה, ניתנים הם לשינוי מתקופה לתקופה, ותורת ה' תורת נצח היא, ונמנעה במתכוון מלקבוע תחומים ברורים ומוגדרים. ב. לא רצתה תורה לכופף את העם לנהוג בחייו החילוניים (=בענייני החולין) על פי משטר מסוים, והשאירה את הבחירה לרצונו החופשי בשטחים אלה.

הרב הלוי, שו"ת עשה לך רב ג, סימן נו

6 הסבירו בלשונכם את שתי הסיבות מדוע אין הוראות ברורות בתורה בנוגע למדיניות הכלכלית של המדינה ולאופי המשטר.

ד. ספר התורה של המלך

אם אין הלכה מחייבת בעניין המדיניות הציבורית, כיצד אמור מלך ישראל להחליט באיזו מדיניות לבחור? כדי להשיב לשאלה זו יש ללמוד על מצווה נוספת שמלך ישראל חייב בה. למדו אותה והשיבו על השאלה.

והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלהיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החקים האלה לעשתם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל.

דברים, יז, יח-כ

7 מה אמור לעשות מלך ישראל עם ספר התורה?
8 על פי הפסוקים, מה אמורה להיות ההשפעה של ספר התורה על התנהגותו והתנהלותו של מלך ישראל? (יש לציין שתי השפעות)

במשנה נאמר באילו מצבים ספר התורה היה עם המלך:

וכותב לו ספר תורה לשמו. יוצא למלחמה – מוציאה עמו. נכנס (=כשהוא חוזר מהמלחמה) – מכניסה עמו. יושב בדין – היא עמו. מיסב – היא כנגדו. שנאמר "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו".

משנה סנהדרין, פרק ב, משנה ד

הרב מנחם המאירי (צרפת, תקופת הראשונים) הסביר את משמעות המילים במשנה: "יושב בדין". קראו את דבריו והשיבו על השאלה.

יושב בדין והיא עמו – רצה לומר, בדינין שהוא דן מעצמו בטכסיסי המלכות.
המאירי, בית הבחירה, סנהדרין כא ע"ב

9 לפי המאירי אין מדובר על ישיבה בבית דין, אלא על משהו אחר. הסבירו בלשונכם את דבריו: "דינין שהוא דן מעצמו בטכסיסי המלכות".

הר"ן, רבנו ניסים מגירונדי (ספרד, תקופת הראשונים) הסביר מדוע ציוותה התורה על המלך לכתוב ספר תורה.

ולפי שכח המלך גדול, איננו משועבד למשפטי התורה כמו השופט. ואם לא יהיה שלם ביראת אלהיו, יבוא להפריז על המידות יותר במה שיתחייב לתיקון הכלל, צוהו שיהיה ספר תורה עמו תמיד. (=כדי ש) אם יבטל שום מצוה לצורך תיקון זמנו (=לצורך השעה), לא תהיה כונתו לעבור על דברי תורה כלל, ולא לפרוק מעליו עול יראת שמים בשום צד. אבל תהיה כונתו לשמור את כל דברי התורה הזאת, ואת החוקים האלה לעשותם. שבכל מה שיוסיף או יגרע, יכוון כדי שחוקי התורה, יהיו יותר נשמרים.

דרשות הר"ן, הדרוש האחד עשר

הר"ן כתב שלמלך יש סמכויות נרחבות. למשל, הוא יכול להחליט על פתיחת מלחמה, לחוקק חוקים, לגבות מיסים ולהעניש פושעים. הענקת סמכויות רבות כל כך לאדם אחד טומנת בחובה סיכון שהמלך ישתמש בכוח שלו באופן בלתי ראוי, ואולי אפילו באופן המנוגד לתורה. כדי למנוע זאת, חייבה התורה את המלך לכתוב לעצמו ספר תורה מיוחד וללמוד בו בכל עת. מתוך כוונה שהמלך ילמד מהתורה כיצד עליו להשתמש בסמכויות שלו. עיינו בדוגמה הבאה שהביא הר"ן, והשיבו על השאלות.

כאשר נאמר על דרך משל (=לדוגמה): כשיהיה (=המלך) הורג (=מעניש) רוצח נפש... יכוין בעשותו זה, כדי שמצות "לא תרצח" תתקיים יותר.

דרשות הר"ן, הדרוש האחד עשר

10 איזו מצווה מהתורה מזכיר הר"ן?

11 מה אמור המלך ללמוד ממצווה זו בנוגע לסמכות שלו להעניש פושעים?

12 כתבו דוגמה לחוק בן זמננו שבו המדינה מממשת מצווה מהתורה.

הר"ן הסביר שלימוד מעמיק בספר התורה אמור להיות מקור ההשראה של המלך, והמלך אמור לפעול ברוח התורה וכך לעצב את המדיניות שלו. כלומר, למרות שאין הלכות מפורשות כיצד להנהיג מדיניות כלכלית וביטחונית, יש בתורה מצוות שמנהן אפשר להסיק מהו רצון ה' בסוגיות אלה. אמנם, כאשר המלך יידרש להחליט מה לעשות, הוא יהיה חייב לשקול שיקולים רבים נוספים: כגון, מה אפשרי, ומה לא ניתן לעשות, ומהי הדרך היעילה ביותר להשיג את המטרה.

למדו את דברי **הרב שאול ישראלי** (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם) והשיבו על השאלה.

בשאלות הנהגה ועניני מדינה יש מקום גדול לדעת תורה ולשיקול דעת נכון... לא שייך בזה פסק הלכה מוחלט... כשם שהוא קיים במקצועות אחרים של ההלכה.
...ראוי שכל עסקן יקשור קשרים אישיים עם אישיות דגולה בתורה, שיש לו אמון בה, שיסיח עמו מזמן לזמן, שיבהיר לו מפעם לפעם את המתרחש בעולם המדיני והחברתי, ויחד האחד מתוך הכרת החיים והתנאים, והשני מתוך עמקות תורנית, יגבשו עמדה בשאלות העומדות על הפרק.

הרב ישראלי, הרבנות והמדינה, עמ' 210-211

13 האם לדעת הרב ישראלי תפקיד הרב לפסוק למנהיגי המדינה הלכה בנוגע לשאלות של מדיניות?

14 מה תפקידו של הרב על פי הרב ישראלי?

למדו את דברי **הרב שלמה גורן** (הרב הצבאי הראשי בשנים תש"ח-תשל"א, והרב הראשי לישראל בשנים תשל"ג-תשמ"ג), בנוגע לחזון המדינה היהודית, והשיבו על השאלות.

הבסיס המשפטי, המוסרי והתרבותי של המדינה, יהיה מושתת על חוקי התורה וחזון הנביאים... משימותיה הם ביצוע חזון אחרית הימים של נביאי ישראל...
קיומה של התורה בצורה ממלכתית בחיי העם, אם כי היא מוטלת גם על הפרט, הרי עיקר יעודה לאחרית הימים חייב להתבטא בחיי המדינה, בהשלטת הצדק האלוקי, משפט התורה ומלכות שמים, על מנת להוות מרכז הכח הרוחני והמוסרי בין האומות.
הרב גורן, משנת המדינה, עמ' 83

15 על פי הרב גורן, מה אמור להיות הבסיס המוסרי והמשפטי של המדינה?

ה. סיכום

בפרק זה למדנו על חשיבותה של מדינת ישראל מבחינה תורנית, וראינו שיש מצוות שניתן לקיים רק כשיש מדינה. כמו כן, למדנו שההלכה בדרך כלל אינה מדריכה כיצד לפעול בתחומי המדיניות הציבורית השונים, אולם, התורה אמורה להיות מקור השראה למנהיגי הציבור בבואם לפעול בתחומים חשובים אלה.

פרק שני

מלוכה ודמוקרטיה

א. פתיחה

מדינת ישראל, כמו כל מדינות המערב, היא מדינה דמוקרטית (דמוקרטיה היא מילה ביוונית שפירושה: שלטון העם). אחד המאפיינים של משטר דמוקרטי הוא שמתקיימות בו בחירות מדי כמה שנים, והציבור בוחר את השלטון המועדף עליו.

בניגוד לכך, צורת המשטר המופיעה בתורה היא מלוכה העוברת מאב לבן. האם חובה שהמשטר של עם ישראל יהיה מלוכני? האם המשטר המלוכני שבתורה סותר את המשטר הדמוקרטי?

ב. מצוות מינוי מלך

בספר דברים מופיעה מצווה על מינוי מלך. האופן בו מוצגת ההוראה למנות מלך איננו רגיל. עיינו בפסוקים והשיבו על השאלה הבאה.

כי תבא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה. ואמרת: אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו.
דברים, יז, יד-טו

"ואמרת אשימה עלי מלך". במצוות אחרות לא נאמר מעין: 'ואמרת אשמור שבת', 'ואמרת אשב בסוכה' ועוד. הניסוח המיוחד "ואמרת אשימה עלי מלך" הביא למחלוקת תנאים כיצד להבין מצווה זו. קראו את דברי הגמרא הבאים והשיבו על השאלה.

וכן היה רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה.
רבי נהוראי אומר: לא נאמרה פרשה זו (= של מינוי מלך) אלא כנגד תרעומתן (פירוש יד רמה: "שאם נתרעמו בימי שמואל ובקשו להעמיד להן מלך – מעמידין להן").
סנהדרין, כ ע"ב

- 1) כיצד פירשו רבי יהודה ורבי נהוראי את הפסוקים?
- 2) כיצד פירש רבי יוסי את המילה "ואמרת"?

בשאלה זו נחלקו גם **רבי סעדיה גאון** (עיראק, תקופת הגאונים) ו**הרמב"ם** (ספרד ומצרים, תקופת הראשונים). קראו את דבריהם וענו על השאלות שאחריהם.

"שום תשים עליך מלך" – מותר לך להעמיד מלך.

רס"ג, דברים יז, טו

שצונו למנות עלינו מלך מישראל יקבץ כל אומתינו וינהיגנו. והוא אמרו יתברך (שם יז) "שום תשים עליך מלך".

ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה קעג

3 כדעת איזה תנא פסק רס"ג וכדעת איזה תנא פסק הרמב"ם?

דון יצחק אברבנאל (ספרד ואיטליה, סוף תקופת הראשונים), סבר אף הוא שמינוי מלך הוא רשות, ותיאר את היתרונות של המשטרים שנהגו ברפובליקות באיטליה אליהן הגיע בעצמו אחרי שגורש מספרד. עיינו בדבריו, והשיבו על השאלות.

ועוד היום שררת ויניציא"ה (=הרפובליקה של ונציה)... ומלכות פלוריא"נציאה (=הרפובליקה של פירנצה)... ומלכויות אחרות גדולות וקטנות אין מלך בהם. והם מתנהגים על פי מנהגים נבחרים לימים קצובים. והנה המלכויות הנבחרות אשר אין בהם נפתל ועקש, לא ירים איש את ידו ואת רגלו על כל דבר פשע, והמה כובשות ארצות לא בחכמה בתבונה ובדעת. וזה כלו ממה שיררה שמציאות המלך בעם אינו הכרחי.

אברבנאל, דברים יז

4 מי שלט בוונציה ופירנצה בזמנו של אברבנאל?

5 מה הוכיח אברבנאל מההצלחה של רפובליקות אלה?

הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין (ראש ישיבת וולוז'ין, אוקראינה, תקופת האחרונים). הסביר מדוע מינוי מלך איננו חובה אלא רשות. למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

ונראה דמשום דהנהגת המדינה משתנה: אם מתנהג על פי דעת מלוכה או על פי דעת העם ונבחריהם. ויש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך הרי היא כספינה בלי קברניט. ודבר זה אי אפשר לעשות על פי הכרח.

העמק דבר, דברים יז, יז

6 מדוע לדעת הנצי"ב מינוי מלך הוא רשות ולא חובה?

ג. המלך אמור להיות מקובל על הציבור

לעיתים מניחים שמלוכה פירושה שלטון בכפייה, בניגוד לרצון העם. אולם, מהמקורות עולה שעל פי הגישה היהודית גם מלך זקוק לתמיכת העם כדי למלוך.

בתלמוד ירושלמי מופיעה שיחה בין לא-יהודי לבין האמורא רבי חזקיה. עיינו בדברים והשיבו על השאלה.

רבי חזקיה הוה מהלך באורחא. פגע ביה חד כותי. אמר לו: רבי, את הוא רבהון דיהודאי? אמר ליה: אין. אמר ליה: חמי מה כתיב "שום תשים עליך מלך", 'אשים' אין כתיב, אלא "תשים" דאת שוי עלך.

[תרגום: רבי חזקיה היה מהלך בדרך. פגש אותו לא-יהודי אחד. אמר: רבי, האם אתה הרב של היהודים? אמר לו: כן. אמר לו: ראה מה כתוב בפסוק: "שום תשים עליך מלך", 'אשים' לא כתוב, אלא "תשים", שאתם הם אלו שממנים].

ירושלמי סנהדרין, פרק ב, הלכה ו

7 מה למד הלא-יהודי מהפסוק? מי ממנה את המלך?

מקור נוסף לכך שכל מנהיג צריך להיות מקובל על הציבור עוסק במינוי של בצלאל בן אורי לבנות את המשכן. למדו את דברי הגמרא על כך, והשיבו על השאלה.

אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס (=מנהיג) על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור (=שואלים את הציבור לדעתו), שנאמר "ראו קרא ה' בשם בצלאל" (שמות לה, ל). אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבונו של עולם, אם לפניך הגון - לפני לא כל שכן? אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגון - לפנינו לא כל שכן?

ברכות, נה ע"א

8 על פי הגמרא, האם נכון שרב ימנה מנהיג לציבור בניגוד לדעתו? הסבירו.

הרמב"ם מפרט את סמכויות המלכים, יהודים והלא-יהודים. הרמב"ם כתב שהתוקף ההלכתי של חוקי המלך תלוי ביחס של העם אליהם. למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

במה דברים אמורים? במלך שמטבעו יוצא (=מקובל בשוק) באותן ארצות, שהרי הסכימו בני אותה הארץ וסמכה דעתן עליו, שהוא אדוניהם והם לו עבדים. אבל אם אין מטבעו יוצא, הרי הוא כגזלן בעל זרוע, וכמו חבורת ליסטים המזויינים, שאין דיניהם דין, וכן מלך זה וכל עבדיו גזלנין לכל דבר.

רמב"ם, הלכות גזילה ואבידה, פרק ה, הלכה יח

9 על פי הרמב"ם, מה הסימן לכך שהציבור קיבל את סמכות המלך?

ד. מי קובע את היקף הסמכויות של המלך?

שמואל הנביא התנגד בתחילה לבקשת העם למנות מלך. הקב"ה ציווה אותו לשמוע בקול העם, ושמואל הנביא פירט בפני העם את "משפט המלך" (שמואל א, ח) ואת הסמכויות הרחבות שלו. הרמב"ם פסק להלכה את משפט המלך (רמב"ם הלכות מלכים פרק ד).

הרב שאול ישראלי (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם) כתב אודות היקף הסמכות של המלך. קראו את דבריו והשיבו על השאלה.

סמכות המלך אינה קבועה ועומדת בדיני תורה, וכל עיקרה תלויה היא במידת הסמכות שניתן לה מאת העם או באי הכח שלו (בישראל – הסנהדרין) בזמן המלכות. וכל עם ועם, וגם ישראל בכלל זה, הרשות נתונה בידם למנות להם מלך ולמסור לו את הסמכויות שימצאו לנכון, על פי תנאי החיים שלהם.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן ט, סעיף י

10 לדעת הרב ישראלי מי קובע את היקף הסמכויות של המלך?

הראי"ה קוק (הרב הראשי הראשון לארץ ישראל) רבו של הרב ישראלי, הקדים אותו והתייחס גם הוא לכך. עיינו בדבריו והשיבו על השאלה.

מציאות מלך אמנם אפשרית בממשלה (=בסמכות) רחבה או מצומצמת. ונראה שכשהעם במצב יותר טוב (=מבחינה) מוסרי[ת], ממילא ממשלת (=סמכות) המלך מצטמצמת.

על כן לעתיד לבא נאמר (=על המשיח) "ודוד עבדי נשיא להם לעולם", "נשיא" תחת (=במקום) "מלך".

הראי"ה קוק, קבצים מכתב יד קדשו כרך א – פנקס אחרון לבויסק לד

11 מתי יש צורך לתת למלך סמכויות רחבות ומתי ניתן להסתפק בסמכויות מצומצמות?
12 מה למד הרב קוק מהפסוק בו מלך המשיח נקרא "נשיא"?

ה. מינוי מלך בימינו

האם בימינו יש חובה למנות מלך? **הראי"ה הרצוג** (הרב הראשי הראשון למדינת ישראל) כתב על כך כמה שנים לפני קום המדינה. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

אין עדיין לפנינו שאלה של מינוי מלך... ועכשיו לא רק שאין עוד נביא אלא שאין לנו בית דין הגדול של שבעים ואחד (=הנדרשים לשם מינוי מלך)... וגם אין אנו מכירים את המיוחסים מבית דוד.

מה שבא בחשבון עכשיו אין זה אלא מינוי ראש ומנהיג, כלומר, נשיא, או במילים אחרות פרנס ראש וראשון של המדינה, כשם שהיינו ממנים לפעמים גם בגלות בארצות ידועות פרנס ראשי לקהילות, וזה רק למספר שנים, ומינויו יקום על ידי הציבור של הבוחרים כפי חוקת הבחירות. אין כאן חס וחלילה התחרות עם בית דוד, ואין זה מלך מיופה בכח המלכות שהתורה נתנה למלך ישראל, ולא נמליך מלך עד בוא המשיח.

הרב הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה, כרך א, עמ' 4-6

13) מדוע לדעת הרב הרצוג אין אפשרות למנות מלך בימינו? ציינו מה הם התנאים הנדרשים לכך.

14) הרב הרצוג כתב שבעת מתאים למנות מנהיג שייקרא נשיא או בכינוי אחר. על פי דבריו, מי יעניק לשליט את סמכותו?

ו. סמכויות הציבור ונבחריו

עד כה עסקנו בסמכויות השלטון של המלך המופיעות בהלכה. לצד סמכויות המלך (שעוסק בעיקר בענייני חוץ, כגון, ביטחון), מופיע **בתוספתא** שענייני הפנים נמצאים בסמכות הציבור ונבחריו:

ורשאי בני העיר להתנות על השערים, ועל המדות, ועל שכר פועלין, ולהסיע על קיצתן (=להעניש את מי שעובר על מה שקצצו, קבעו).

תוספתא בבא מציעא, פרק יא, הלכה כג

בתוספתא נאמר שבני העיר מוסמכים לחוקק חוקים שיקבעו את המחירים של מוצרים, כמו כן, הם מוסמכים לקבוע מה יהיה שכרם של העובדים. לבני העיר יש גם סמכות להעניש את מי שעובר ולא מקיים את מה שהם קבעו.

15) האם לפי התוספתא יש תוקף לחוק שכר מינימום תשמ"ז-1987, שבו נקבע שלא ניתן לשלם לעובד שכר נמוך מהשכר שנקבע בחוק? הסבירו.

במקרים רבים בחרו בני העיר מנהיגות שתנהל את ענייני העיר והעניקו לה סמכויות רבות. כיוון שלרוב המנהיגות כללה שבעה אנשים, היא כונתה: שבעת טובי העיר, או ז' טובי העיר. משמעות הדברים היא שכבר בימי התנאים בהם נכתבה התוספתא נהג בעם ישראל משטר בעל מאפיינים דמוקרטיים, אף שהיקף הסמכויות שלו היה קטן וחל רק על בני העיר.

הריא"ה הרצוג עסק בשאלה האם למדינת ישראל יש את הסמכויות של טובי העיר, למדו את דבריו והשיבו על השאלה.

אין ספק לדעתי שממשלת ישראל, מלכות ישראל עצמאית בארץ ישראל, בצירוף המועצה המורחבת של הרבנות הראשית לארץ ישראל, יש לה אותו הכח במדינה שיש לז' טובי העיר... וכלום מפני שרשותם משתרעת על המדינה כולה אין כחם יפה במדינה כח ז' טובי העיר בעירם!?

הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה ב, עמ' 58

16) לדעת הרב הרצוג מהם שני גופים שיש צורך בהסכמה שלהם כדי שיהיה תוקף של "טובי העיר" להחלטות?

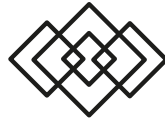

ז. סיכום

התנאים והראשונים נחלקו בשאלה האם מינוי מלך הוא מצווה או רשות. מעבר לכך, מלך מתמנה רק בהסכמת העם ולא בכפייה. עוד ראינו כי לדעת הרב קוק ותלמידו הרב ישראלי, הציבור הוא הקובע את היקף הסמכויות של המלך, וככל שהציבור ברמה גבוהה יותר, כך ניתן לצמצם את סמכויות המלך.

למעשה, הרב הרצוג המליץ בעת הזו, כאשר לא ידוע מיהו צאצא לבית דוד, שלא למנות מלך, אלא לייסד משטר דמוקרטי.

עוד ראינו, כי לצד המלך, כבר בימי המשנה נהג בעם ישראל משטר דמוקרטי שניהל את הקהילות היהודיות. במסגרת זו הקהילה שהתגוררה בעיר חוקקה חוקים שונים ואכפה אותם בכוח. הרב הרצוג כתב שניתן להתבסס על סמכות בני העיר אם חוקי המדינה יאושרו על ידי מועצת הרבנות הראשית. משמעות הדברים, שגם על פי שורת הדין המשטר בישראל כולל מלך ולצידו גם דמוקרטיה.

פרק שלישי

הרשויות במשטר על פי התורה

א. פתיחה

בשיח הציבורי מקובל להזהיר מכך שמדינה שתתנהל על פי התורה תונהג על ידי אנשי דת, כלומר, על ידי רבנים. יש אף כאלה הטוענים כי הדגם הקיים באיראן, בו המנהיג העליון הוא איש דת, הוא זה הקיים גם בתורה. כדי לברר סוגיה זו נלמד בפרק זה על הרשויות השונות במשטר על פי התורה, ועל היחסים ביניהם.

ב. הרשויות במדינת התורה

במדינות מערביות מקובלת ההפרדה לשלוש רשויות: רשות מחוקקת (הפרלמנט, ובארץ: הכנסת), רשות זו מחוקקת חוקים. הרשות השופטת, קרי בתי המשפט, שתפקידה לשפוט על פי החוקים. והרשות המבצעת (בארה"ב: הנשיא, ובארץ: הממשלה), שתפקידה לנהל את המדינה, ובכלל זה, לפקד על הצבא ולהנהיג מדיניות כלכלית.

אילו רשויות שלטוניות נזכרות בתורה? נפתח בכך שהחוק העליון הוא חוק התורה, ומעמדו דומה למעמדה של חוקה בכך שאין חוק שיכול לסתור או לבטל אותו. מלבד זאת, עיון בגמרא ובדברי הרמב"ם מלמד שעל פי ההלכה ישנן שתי רשויות עיקריות: המלך והסנהדרין, בנוסף ישנה הכהונה והנביא שבעניינם נרחיב מעט.

עיינו בדברי הרמב"ם הבאים המתארים את סמכויות הסנהדרין, והשיבו על השאלות שאחריהם.

בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל...

כל מי שאינו עושה כהוראתן עובר בלא תעשה שנאמר "לא תסור מכל הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל"...

[א] אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה.

[ב] ואחד דברים שלמדום מפי דעתם באחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן ונראה בעיניהם שדבר זה כך הוא.

[ג] ואחד דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזרות והתקנות והמנהגות.

כל אחד ואחד מאלו השלשה דברים מצות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה.

רמב"ם, הלכות ממרים, פרק א, הלכות א-ב

1 הרמב"ם מונה שלוש סמכויות של הסנהדרין שלצורך הנוחות סומנו באותיות א, ב, ג, להלן, רשימת הסמכויות. כתבו ליד כל סמכות את האות בה היא סומנה בדברי הרמב"ם:

- (1) חקיקה, על ידי התקנת תקנות – סמכות __ בדברי הרמב"ם.
- (2) העברת מסורת תורה שבעל פה – סמכות __ בדברי הרמב"ם.
- (3) פרשנות חוקי התורה בעזרת המידות בהן נדרשת התורה – סמכות __ בדברי הרמב"ם.

פרשנות החוק היא חלק מסמכויות הרשות השופטת, ואילו חקיקה היא בסמכות הרשות המחוקקת. נמצא שהסנהדרין היא גם רשות מחוקקת וגם רשות שופטת.

כעת למדו את דברי הרמב"ם הבאים, והשיבו על השאלות.

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה. ואי זו היא מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ה, הלכות א-ב

2 השלימו את המילים החסרות במשפט הבא: המלך הוא ראש הרשות המבצעת, ולכן הוא המפקד העליון של ה_____.

3 בהיותו המפקד העליון הוא, ורק הוא, מוסמך להחליט על יציאה ל_____.

4 כאשר מדובר על מלחמת _____, יש צורך גם באישור של הסנהדרין, אולם, הסנהדרין אינה יכולה להחליט על יציאה למלחמה, אלא רק למנוע אותה.

למדו את המקור הבא העוסק בהטלת מיסים, והשיבו על השאלה שאחריו.

מכס שפסקו המלך ואמר שילקח שלישי או רביעי או דבר קצוב והעמיד מוכס ישראל לגבות חלק זה למלך ונודע שאדם זה נאמן ואינו מוסיף כלום על מה שגזר המלך אינו בחזקת גזלן לפי שדין המלך דין הוא...

כללו של דבר כל דין שיחוקק אותו המלך לכל ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו אינו גזל.

רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק ה, הלכות יא-יד

5 על איזו סמכות של המלך מדובר כאן – חקיקה, שיפוט או ביצוע?

סכמו את מה שלמדנו (השלימו בעזרת המילים: "מלך", "סנהדרין", ייתכן שיש יותר מתשובה אחת נכונה לחלק מהשאלות):

- 6) על פי התורה סמכויות הרשות המבצעת הן בידי _____
- 7) על פי התורה סמכויות הרשות השופטת הן בידי _____
- 8) על פי התורה סמכויות הרשות המחוקקת הן בידי _____

ג. מי יכול להיות מלך?

לאחר שראינו כי על פי התורה ישנם שני מוסדות עיקריים, המלך והסנהדרין, ולאחר שראינו כי המלך הוא העומד בראש הרשות המבצעת, כלומר, הוא זה ששולט, עלינו ללמוד מי יכול וצריך להיות מלך. האם יש חובה שהמלך יהיה רב? האם עליו להיות כהן? למדו את דברי הרמב"ם והשיבו על השאלות הבאות.

וכל מי שאין בו יראת שמים אף על פי שחכמתו מרובה אין ממנין אותו למינוי מן המינויין שבישראל.

כיון שנמשח דוד זכה בכתר מלכות, והרי המלכות לו ולבניו הזכרים עד עולם... נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו. אף על פי שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכות ז-ח

9) למי הובטחה המלכות?

10) איזו סגולה אישית צריכה להיות למי שמתמנה לתפקיד ציבורי? האם זה אומר שעליו להיות תלמיד חכם?

ראינו אם כן שמי ששולט במדינה על פי התורה אינם רבנים או כהנים, אלא המלך. על פי הפרק הקודם, בהיעדר צאצא לבית דוד, מי שישלוט הוא מי שייבחר על ידי העם.

העובדה שעל פי התורה השלטון אינו בידי אנשי הדת, יוצרת מצב בו יש חלוקה של הכוח השלטוני בין מנהיגים מדיניים לבין חכמי התורה והכהנים.

ד. מדוע המנהיג המדיני איננו איש תורה?

מדוע ההלכה אינה מעניקה את השלטון לתלמידי חכמים או לכהנים? למדו את דברי הרמב"ם, והשיבו על השאלות הבאות.

ואין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות את דברו.
רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק ב, הלכה ד

11 מהו הדין שפסק הרמב"ם בהלכה זו?

12 מה עלול לקרות אם לא ננהג על פי פסיקת הרמב"ם? האם במצב כזה הסנהדרין

תהיה עצמאית ותוכל לשפוט את נושאי המשרה של השלטון?

על בעיה נוספת שיש במינוי כהן למלך עמד הרמב"ן. למדו את דבריו, והשיבו על השאלות שאחריהם.

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצוות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול. כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה, עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא (= כל מי שאומר שהוא מבית חשמונאי חזקתו שהוא עבד), שנכרתו כלם בעון הזה...

כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום.

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח, ז) "תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם", ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'.

רמב"ן, בראשית, מט, י

13 מהי עמדת הרמב"ן על מינוי כוהן למלך? מה הנימוק לכך?

14 איזה תהליך היסטורי הוא הסביר על פי עמדה זו?

עוד תוצאה חיובית ומבורכת של הפיצול בין המלוכה לבין המוסדות הדתיים היא שהם ביקרו אחד את השני ובכך ניסו למנוע שחיתות רוחנית וחברתית.

קראו את הפסוקים הבאים **מספר נחמיה** בהם מתואר מאבקו של נחמיה שהיה מנהיג מדיני בימי שיבת ציון, והשיבו על השאלות הבאות.

גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו (=התחתנו עם) נשים (אשדודיות) אשדודיות (עמוניות), עמוניות, מואביות. ובניהם, חצי מדבר אשדודית, ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. וארבי עמם, ואקללם ואכה מהם אנשים, ואמרם, ואשביעם באלהים: אם תתנו בנתיכם לבניהם, ואם תשאו מבנותיהם לבניכם ולכם. הלוא על אלה חטא שלמה מלך ישראל, ובגוים הרבים לא היה מלך כמהו, ואהוב לאלהיו היה, ויתנהו אלהים מלך על כל ישראל, גם אותו החטיאו הנשים הנכריות. ולכם הנשמע לעשת את כל הרעה הגדולה הזאת למעל באלהינו להשיב נשים נכריות. ומבני יודע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החורני, ואבריהו מעלי.

נחמיה, יג, כג-כח

15) מה היה החטא שבו נאבק נחמיה?

16) מי מחשובי הציבור נכשל בחטא הזה?

ראינו שהתורה עמדה על הסיכון שאנשי הרוח יעסקו בענייני המדינה, ועל התועלת שיש בהפרדה בין המוסד המדיני למוסד הדתי, שמאפשרת לכל מוסד לבקר את המוסד השני.

ה. שיטת דעת תורה

בימינו, הציבור החרדי פועל על פי שיטת "דעת תורה" שמשמעותה היא שהסמכות המדינית העליונה היא תורנית, בדרך כלל, ועדה של רבנים. דגם זה נוסד בפולין לפני כמאה שנה. להלן תיאור של מימוש שיטת "דעת תורה" על ידי הרב חיים עוזר גרודז'נסקי (מחשובי רבני וילנה, ומנהיגי אגודת ישראל ערב השואה), עיינו בדברים והשיבו על השאלה הבאה.

רבי חיים-עוזר באישיותו ובמעמדו האוטוריטטיבי הופך לסמל חי של מהפכה היסטורית של חידוש המושג המקורי 'דעת תורה' בחיים היהודיים. גדולי ישראל שוב אינם פוסקים במקוואות ועירובין גרידא ב'יורה דעה' וב'אבן העזר', כי גם חותכים את הדין בסוגיות פוליטיות ובשאלות פרוזאיות של הציבור והיחיד. הם לא רק הקובעים בדיני עגונות וטריפות כי גם המתווים את הקו המדיני ואת העקרונות האידיאולוגיים. אהרן סורסקי, אחיעזר: קובץ אגרות - רבי חיים עוזר גרודזנסקי, חלק ב, עמ' 303

17) על פי הכתוב כאן, מי אמור להכריע בשאלות פוליטיות?

18) האם מדובר בדגם שנהג בעם ישראל לאורך הדורות או בחידוש של אותה תקופה?

למדו את דברי הראי"ה קוק על ההבדל היסודי בין אנשי המעשה לאנשי הרוח, והשיבו על השאלות שאחריהם.

כשם שהאנשים המעשיים, בעלי הכישרון לדברים מעשיים ולחכמות המעשיות, אינם מוכשרים להסתכלות בהירה בעניינים הרוחניים... כמו כן אין האנשים הרוחניים, העומדים ברום עולם, מוכשרים להסתכלות מעשית שלמה... אמנם יש כישרון עצום בתכונה הרוחנית העליונה לכלול את הכול, אבל זוהי דווקא במדתה של התגלות הנבואה של אספקלריא המאירה. על כן משה רבינו עצמו בלבד עליו נאמר "ויהי בישרון מלך", אבל במעמד הדורות היה מלך לחוד, ונביא לחוד. הראי"ה קוק, אורות הקודש א, עמ' רעו

19) לפי דברי הרב קוק, מה קשה לאנשי המעשה ומה קשה לאנשי הרוח לעשות?

20) מי היה חריג והצלח לאחד באישיותו את שני הכישרונות?

21) האם ניתן ללמוד ממנו שכך יש לנהוג תמיד?

למדו את דברי הגמרא הבאים ואת פירושו של רש"י, והשיבו על השאלה הבאה.

ואל תדור בעיר שראשיה תלמידי חכמים.

רש"י: דטרוד בגרסיה ולא במילי דציבורא (=כיוון שתלמיד חכם עסוק בתלמודו ולא בענייני הציבור).

פסחים, קיב ע"א

22) האם דברי הגמרא מהווים ראיה לשיטת "דעת תורה" או לשיטת הרב קוק? הסבירו.

1. סיכום

בפרק הקודם ראינו כי על פי ההלכה סמכויות השלטון נמצאות בידי הציבור ובידי המלך, והציבור אף רשאי לצמצם את סמכויות המלך ולכונן משטר דמוקרטי.

בפרק הזה למדנו ששני המוסדות העיקריים במשטר על פי התורה הם המלך והסנהדרין. הסנהדרין היא ראש הרשות השופטת, וגם רשות מחוקקת. לצידה, המלך הוא ראש הרשות המבצעת וגם רשות מחוקקת (לא עסקנו כאן בשאלה מה קורה במקרה של התנגשות בין הרשויות בענייני חקיקה).

בהמשך לכך ראינו שהמלך ושאר נבחריו וציבור לא אמורים להיות בהכרח תלמידי חכמים, אלא אנשים יראי שמיים. לדעת הרמב"ם מלך אינו רשאי להיות חלק מהסנהדרין, ולדעת הרמב"ן לכוון אסור להיות מלך. במילים אחרות, על פי ההלכה תלמידי חכמים וכוהנים לא אמורים להיות אלה שישלטו במדינה.

עוד ראינו שדווקא מצב בו יש הפרדה בין המנהיגות המדינית לבין המנהיגות הדתית מגדיל את הסיכוי לביקורת הדדית ולמניעת שחיתות דתית וחברתית.

בניגוד לכך, על פי שיטת "דעת תורה", המקובלת בציבור החרדי, גם ההחלטות הפוליטיות מתקבלות על ידי רבנים.

פרק רביעי

כפייה דתית

א. פתיחה

עמיחי ותום התארגנו לשהייה עם המחלקה שלהם בבית הנטוש ברפיח. אחרי שבועות של לחימה הם הרגישו ממש כמו אחים, כלומר, כמו אחים שאוהבים להתווכח. תום סידר את הציוד האישי ותוך כדי כך פנה לעמיחי: "מזמן רציתי לשאול אותך, אם יהיה אי פעם רוב דתי במדינה, זה אומר שישקלו אחד כמוני שמחלל שבת?" השתררה שתיקה שלאחריה עמיחי השיב: "האמת שאני לא יודע, אבל לא נראה לי שזה מה שיהיה. כשאצא הביתה אשתדל לברר ולחזור אליך עם תשובה".

1) מה אתם הייתם משיבים לתום? נמקו את תשובתכם.

בפרק זה נעיין בסוגיית הכפייה הדתית בתורה, ונראה כי הגישה של התורה מורכבת יותר ממה שנראה במבט ראשון.

ב. המגמה שלא להעניש את החוטאים

נפתח בכך שהמגמה של ההלכה היא להימנע מלהעניש את החוטאים, כפי שעולה מהמשנה הבאה.

סנהדרין ההורגת אחד בשבוע (=בשבע שנים) נקראת חובלנית (קהתי: שהיא חובלת בבריות). רבי אלעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה. רבי טרפון ורבי עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם.

משנה מכות, פרק א, משנה י

התנאים נחלקו בשאלה כמה אנשים סביר שסנהדרין תוציא להורג. מעמדות התנאים ניכר שהמגמה היא להפחית ככל הניתן את ההוצאות להורג.

הסיבה לכך שיש קושי להטיל עונשי מוות בתורה, היא שיש צורך בעדות של שני עדים כשרים, שראו ביחד את מעשה העבירה והזהירו את החוטא שאם יחטא הוא ייענש, ובכל זאת הוא לא חזר בו. מאוחר יותר בטלה האפשרות לדון דיני נפשות בכלל. למדו את דברי הרמב"ם בפירושו למשנה, והשיבו על השאלה.

ואין דנין דיני נפשות... אלא בזמן שבית דין הגדול בלשכת הגזית... כלומר במקדש דוקא.

פירוש הרמב"ם על המשנה, מסכת מכות, פרק א, משנה י

2) על פי הרמב"ם, מתי ניתן לדון דיני נפשות?

ג. כפייה דתית במרחב הציבורי בלבד

מעבר למגבלות שכבר ראינו, מכמה הלכות ברמב"ם ניכר שהכפייה הדתית נעשית אך ורק במרחב הציבורי. למדו את דברי הרמב"ם והשיבו על השאלה הבאה.

מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שנאמר "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך". "שופטים" – אלו הדיינים הקבועים בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם. "שוטרים" אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינים, המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות ולהכות כל מעוות. וכל מעשיהם ע"פ הדיינים, וכל שיראו בו עוות דבר, מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק א, הלכה א

חייבין בית דין להעמיד שוטרים ברגלים שיהיו מסבבין ומחפשין בגנות ובפרדסים ועל הנהרות, כדי שלא יתקבצו לאכול ולשתות שם אנשים ונשים ויבואו לידי עבירה.
רמב"ם, הלכות יום טוב, פרק ו, הלכה כא

3 צטטו את המילים מדברי הרמב"ם שלמדתם, המוכיחות שכפייה דתית הנעשית על ידי ה'שוטרים' מתבצעת אך ורק במרחב הציבורי.

ייתכן שהסיבה לכך שאין כפייה דתית במרחב הפרטי היא כדי לאפשר בחירה חופשית לכל אדם. שהרי אם השוטרים יעקבו אחרי אדם בביתו ויבדקו האם הוא שומר מצוות, נמצא ששמירת המצוות נעשית מפחד השוטרים ולא מתוך יראת שמיים.
הלכות נוספות מלמדות על כך שההלכה מסתייגת מהלשנות על עוברי עבירה. למדו את המקור הבא הקובע כי לא ניתן להרשיע אדם על פי עדות קרוביו, והשיבו על השאלה הבאה.

הקרובים פסולים לעדות מן התורה שנאמר "לא יומתו אבות על בנים". מפי השמועה למדו (=חכמים) שבכלל לאו זה שלא יומתו אבות על פי (=עדות של) בנים, ולא בנים על פי (=עדות של) אבות, והוא הדין לשאר קרובים.

רמב"ם, הלכות עדות, פרק יג, הלכה א

4 כיצד משפיעה ההלכה הפוסלת עדות קרובים על ענישה של מי שעובר עבירה במרחב הפרטי?

הלכה מפתיעה נוספת **אוסרת** על עד אחד שראה אדם עובר עבירה להעיד על כך. למדו את דברי הרמ"א (הרב משה איסרליש, מחבר ההגהות לשולחן ערוך, מחשובי רבני פולין) והשיבו על השאלה.

ועד אחד... אם כבר נעשה האסור – לא יעיד, דאינו אלא כמוציא שם רע על חברו.
רמ"א, חושן משפט, סימן כח, סעיף א

5) על איזה איסור עובר עד אחד המעיד על אדם שעבר עבירה?[?]

הקביעה שהעד אחד שהעיד הוא החוטא, מרתיעה ומונעת הלשנות ויוצרת מצב בו אדם שחטא בביתו, בסביבת קרובי משפחתו, או בפני עד אחד בלבד – לא יענש.

ד. כפייה דתית בימינו

עד כאן עסקנו בשאלה מתי ההלכה מטילה עונשים על החוטאים וראינו כי בהלכה עצמה יש שורה של מגבלות המקשות על הענישה, כדי לתת לאדם מרחב של בחירה חופשית לקיים את המצוות מתוך רצון פנימי ולא מתוך חשש מענישה.

מעבר לכך, פוסקי זמננו קבעו כי בימינו אין מקום לענישה של עוברי עבירה.

נפתח בדברי **החזון איש** (מנהיג הציבור החרדי בימי הקמת המדינה), שדן בהלכה (רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק ז, הלכה א) המאפשרת להעניש מי שכופר בתורה באופן עקיף, בכך שיורידו אותו לבור שלא יוכל לצאת ממנו. עיינו בדבר החזון איש והשיבו על השאלות הבאות.

ונראה שאין דין 'מורידין' (=ההלכה שמתירה להוריד כופר לבור ולהשאירו למות שם) אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה. כמו בזמן שהיו נסים מצוין ומשמש בת קול, וצדיקי הדור תחת השגחה פרטית הנראית לעין כל, והפּפְרִין אז הוא בנליזות (=עבריינות) מיוחדות בהטיית היצר לתאוות והפקרות. ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם (=הצלה לעולם), שהכל ידעו כי הדחת הדור מביא פורענות לעולם ומביא דָּבָר וחרב בעולם. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה הורדה (=לבור) גדר הפרצה (=תיקון) אלא הוספת הפרצה (=קלקול). שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות (=בריונות) חס וחלילה. וכיון שכל עצמנו (=מטרתנו) לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון. ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת.

חזון איש, יורה דעה, הלכות שחיטה, ב, טז

6) על פי החזון איש, באיזו תקופה הייתה הצדקה לעונש חמור זה?[?]

7) מה תהיה התוצאה של יישום עונש זה בימינו?

8) כיצד יש לנהוג בימינו במי שחוטא?

מדברי החזון איש עולה שיש מקום לענישה רק כאשר היא מועילה, אבל כאשר הענישה יוצרת תוצאה הפוכה, של הרחקת הציבור משמירת מצוות, אין לה מקום.

יתרה מזו, **הרב צבי יהודה הכהן קוק** (בנו של הראי"ה קוק וראש ישיבת מרכז הרב בשנים תשי"ב-תשמ"ב), היה חבר בוועד נגד כפייה דתית. קראו את דבריו, והשיבו על השאלה.

הייתי חבר לוועד נגד כפייה דתית. אמרתי לאותם ידידים כי מצד התורה אין מקום במצבנו העכשווי לשום כפייה דתית, ועל אחת כמה וכמה לטרוריות של כפייה פרטית. חס ושלום. אכן לא פחות מזה יש לעמוד נגד כפייה אנטי דתית.

הרצי"ה קוק, לנתיבות ישראל חלק א, עמ' שנב

9 למה עוד התנגד הרצי"ה קוק מלבד כפייה דתית (הכוונה למה שכתוב בסוף הפסקה)?

תלמידו של הראי"ה קוק, **הרב שאול ישראלי** (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם), התייחס אף הוא לעניין כפייה דתית. זאת, על רקע דברי הרמב"ם (הלכות גירושין, פרק ב, הלכה כ) העוסקים במי שחייב לתת גט לאשתו ולגרש אותה ומסרב לעשות זאת. במקרה זה ההלכה היא שניתן להכריח אותו בכוח לתת גט לאשתו עד שהוא יאמר "רוצה אני". למדו את דברי הרב ישראלי והשיבו על השאלה.

לדעת הרמב"ם, המטרה המושגת בכפייה היא רק לאחר שיאמר "רוצה אני", והוא בדרך כלל שומר מצוות. אולם לגבי חסרי אמונה אין חובת כפייה, וממילא אין גם רשות כפייה.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן י, פרק י

10 הרב ישראלי כתב שדברי הרמב"ם אמורים רק בנוגע לאדם דתי. מדוע בנוגע לאדם חילוני דברי הרמב"ם אינם שייכים וממילא אסור להכריח אותו לשמור מצוות?

ה. חוקים שיש בהם משום כפייה דתית במדינת ישראל

עד כה עסקנו בשאלת כפייה דתית על הפרט, המחייבת אותו לשמור מצוות. במדינת ישראל יש חוקים שיש בהם משום כפייה דתית, האם חוקים אלה מנוגדים לגישת הפוסקים שראינו שקראו להימנע מכפייה דתית?

החוק המשמעותי ביותר, מחייב יהודים להתגרש אך ורק על פי ההלכה בבית הדין הרבני (חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953). הצורך בחוק נקבע כבר בשנת 1947, ערב הקמת המדינה, במסמך המכונה "מכתב הסטטוס קוו". על המכתב חתמו דוד בן גוריון, יצחק גרינבוים והרב יהודה לייב פישמן (מימון), שהיו חברי הסוכנות היהודית. מכתב זה נשלח לאגודת ישראל (התנועה החרדית המרכזית, שהוקמה בשנת 1912 וקיימת עד היום) כדי שזו תתמוך בהקמת המדינה. קראו את הציטוט ממכתב הסטטוס קוו, ואת ההסבר שאחריו, והשיבו על השאלה.

ייעשה כל מה שאפשר למען ספק בנידון זה את הצורך העמוק של שלומי הדת, למנוע חלילה חלוקת בית ישראל לשניים.

מכתב הסטטוס קוו

כוונת הדברים היא שיש להפקיד את נושא הגירושין בידי בית הדין הרבני. כיוון שאם לא יעשה כך, יכול להיווצר מצב בו אישה שהתחתנה עזבה את בעלה מבלי להתגרש ממנו, וכעת היא מבקשת להינשא לאדם אחר כשהיא עדיין נשואה. אם היא תתחתן ילידה יהיו ממזרים והם לא יוכלו להתחתן עם אחרים. יתרה מזו, ללא הפקדת הסמכות בעניין הגירושין בידי בית דין המקובל על כל עם ישראל, איש או אישה לא יוכלו להינשא ללא בדיקה שבן הזוג שלהם כשר לנישואין. התוצאה עלולה להיות חלוקה של עם ישראל לשבטים, שאינם יכולים להתחתן זה עם זה.

11) מהי מטרת החוק המחייב גירושין על פי ההלכה כפי שעולה ממכתב הסטטוס קוו (סמנו את התשובה הנכונה):

- א. לחייב את החילונים לשמור מצוות.
- ב. לממן את מוסדות התורה.
- ג. לשמור על אחדות עם ישראל.

1. חוקים שמטרתם עיצוב המרחב הציבורי

ישנם חוקים נוספים שיש בהם משום כפייה דתית. כדי לדון בהם, עיינו בסעיף מתוך החוק הנוגע ליום הזיכרון לחללי צה"ל, והשיבו על השאלות שאחריו.

איסור עינוגים ציבוריים

4. (א) ביום הזכרון לא יקוימו עינוגים ציבוריים.
- (ב) בליל יום הזכרון יהיו בתי קפה סגורים מתחילת יום הזכרון ועד לזריחת השמש למחרתו.
- (ג) העובר על הוראות סעיפים קטנים (א) או (ב), דינו - קנס.
- (ד) לענין סעיף זה, "עינוג ציבורי" - כמשמעותו בחוק רישוי עסקים, תשכ"ח-1968.
- סעיף 4 לחוק יום הזכרון לחללי מערכות ישראל, תשכ"ג-1963**

12) האם החוק הזה מוצדק בעיניכם ומדוע?

13) מהי מטרתו לדעתכם?

כעת עיינו בסעיף מתוך החוק הנוגע לתשעה באב, והשיבו על השאלות שאחריו.

איסור עינוגים ציבוריים (תיקון מס' 1) תשס"ב-2002

3. (א) על אף האמור בכל דין, תהא רשות מקומית מוסמכת להתקין חוק עזר שיאסור קיום עינוגים ציבוריים ביום האבל, או פתיחת בתי אוכל בליל יום האבל, מתחילת האבל ועד לזריחת השמש למחרתו.
- סעיף 3 לחוק איסור פתיחת בתי עינוגים בתשעה באב (הסמכה מיוחדת), תשנ"ח-1997**

14) האם החוק הזה מוצדק בעיניכם ומדוע?

15) מהי מטרתו לדעתכם?

16) האם יש הבדל בין חוק איסור עינוגים ציבוריים ביום הזיכרון לחללי צה"ל, לבין חוק

איסור עינוגים ציבוריים בתשעה באב? נמקו את תשובתכם.

ז. סיכום

בפרק זה למדנו על כפייה דתית בהלכה. ראינו שבתורה יש עונש מוות על עבירות מסוימות, עונש זה מכונה בהלכה "דיני נפשות". גם בתקופה בה דנו דיני נפשות, ההנחיה של חז"ל הייתה למעט מאוד בענישה כזו. בימינו, בהיעדר סנהדרין ובית מקדש לא ניתן בכלל לדון דיני נפשות.

ראינו שהכפייה דתית הקיימת בהלכה עוסקת בעיקר במרחב הציבורי, לעומת זאת, במרחב הפרטי יש לאדם בחירה חופשית האם לשמור מצוות.

למדנו שפוסקי זמננו כתבו שאסור להפעיל כפייה דתית במקום בו היא גורמת להתנגדות ולהתרחקות משמירת מצוות, כפי שקורה בימינו. אולם, יש מקום לכפייה דתית בענייני נישואין וגירושין כיוון שהדבר נדרש לצורך שמירה על אחדות העם, וכן בחוקים שמטרתם היא עיצוב המרחב הציבורי והם אינם גורמים לתגובת-נגד.

פרק חמישי

שוויון משפטי וחברתי

הרוחות באספת החברים של המושב התלהטו, והטונים עלו. אלעד, יו"ר מזכירות המושב, ניסה להסביר את ההחלטה שעל הפרק – לפטור ממיסים את ותיקי היישוב. מולו עמדו נציגי התושבים הצעירים וטענו שמדובר בהחלטה לא שוויונית ולא הוגנת. אלעד השיב להם בתקיפות: 'ממתי שוויון זה ערך יהודי?'

כדי להכריע באופן מבוסס את המחלוקת במושב נעסוק בפרק זה בשוויון הזכויות המשפטיות והחברתיות בתורה.

א. הגדרת שוויון

הפילוסוף היווני **אריסטו** (אתיקה, מהדורת ניקומאכוס, בתרגום יוסף ג' ליבס, 1985) טען ששוויון פירושו: יחס שווה – לשווים. לכאורה מדובר בהגדרה פשוטה מאוד, ועל פיה מי שמפלה לרעה או לטובה אדם, אינו נוהג באופן שוויוני. אולם, עיון נוסף מלמד שהיישום של הגדרת שוויון איננו פשוט. לדוגמה, במדינת ישראל זכות ההצבעה לכנסת ניתנת רק למי שמעל גיל 18 שנים (סעיף 5 לחוק יסוד: הכנסת). האם חוק זה שוויוני? לכאורה לא, שהרי הוא מפלה לרעה מי שצעיר מהגיל שנקבע בחוק. אלא שאם נשוב להגדרה של אריסטו, הרי שהוא קבע ששוויון פירושו יחס שווה לשווים. ממילא, ניתן להבחין בין אנשים כאשר הם אינם שווים, אלא שונים. בהקשר הבחירות לכנסת, ההנחה היא שלאדם מעל גיל 18 שנים יש יותר שיקול דעת, כזה שנדרש לצורך הצבעה, מאשר למי שצעיר יותר.

האם זה אומר שהחלטה שמי ששער ראשו ג'ינג'י לא יוכל להצביע בבחירות תואמת את עקרון השוויון? התשובה לכך כמובן שלילית. אמנם, יש הבדל בין אנשים שצבע שער ראשם שונה, אולם, הבדל זה אינו קשור לעניין ההצבעה בבחירות. לסיכום, שוויון פירושו יחס שווה לאנשים שווים, ויחס שונה כאשר יש הבדל הנוגע לעניין (מה שמכונה גם: שונות רלבנטית). בעת השיבו על השאלה הבאה.

1) אילו מהחוקים הבאים תואמים את ערך השוויון, הסבירו את תשובתכם:

- א. חוק הקובע שרק עניים זכאים לקבל סיוע כספי מהמדינה.
- ב. חוק הקובע שרק מי שנולד בארץ רשאי לקבל רישיון נהיגה.

אחרי שהבנו מהו שוויון נלמד את המקורות ההלכתיים העוסקים בעניין זה.

ב. הכול שווים בפני החוק

בפסוקים רבים נאמר כי חוקי התורה חלים באופן שוויוני. להלן מספר דוגמאות, עיינו בהן והשיבו על השאלות הבאות.

שבר תחת שבר, עין תחת עין, שן תחת שן, כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. ומכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת. משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה כי אני ה' אלהיכם.

ויקרא, כד, כ-כב

וכי יגור אתכם גר ועשה פסח לה', כחַקת הפסח וכמשפטו כן יעשה, חַקת אחת יהיה לכם ולגר ולאזרח הארץ.

במדבר, ט, יד

- 2) ציינו את לשון הפסוקים בהם נזכר שוויון וכתבו בין מי למי משווים הפסוקים.
- 3) באיזה עניין עוסק הפסוק הראשון (מספר ויקרא)?

גם **בגמרא** נאמר שחוקי התורה חלים באופן שוויוני על גברים ונשים. למדו את דברי הגמרא והשיבו על השאלה הבאה.

אמר רב יהודה אמר רב, וכן תנא דבי רבי ישמעאל, אמר קרא: "איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם" (במדבר ה, ו), השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה. דבי רבי אליעזר תנא, אמר קרא: "אשר תשים לפניהם", השוה הכתוב אשה לאיש לכל דינים (רש"י: לדיני ממון) שבתורה.

קידושין, לה ע"א

- 4) הסבירו בלשונכם את שני התחומים בהם יש שוויון בין גברים לנשים.

עד כה ראינו ביטוי לעקרון השוויון במצוות התורה. עיקרון זה חל גם על חוקי המלך והמדינה. על פי ההלכה יש תוקף לחוקי המיסים שמחוקק מלך, ויש חובה הלכתית לשלם מיסים. אך על חוקי המלך לעמוד בתנאים מסוימים. עיינו בדברי **הרמב"ם** והשיבו על השאלה שאחריהם.

כל דין שיחוקק אותו המלך לכלל, ולא יהיה לאדם אחד בפני עצמו – אינו גזל. וכל שיחוק מאיש זה בלבד, שלא כדת הידועה לכלל, אלא חמס את זה – הרי זה גזל.

רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק ה, הלכה יד

- 5) על פי דברי הרמב"ם לאיזה חוק הנוגע למיסים יש תוקף הלכתי, ואיזה חוק אינו תקף, והוא בבחינת גזל של האזרחים?

בפרק הראשון למדנו כי גם לבני העיר יש סמכות לחוקק חוקים. עיינו בדבריו של **הרב אליעזר פאפו** (מחבר הספר פלא יועץ, בולגריה, תקופת האחרונים) על חוקים שחוקקו בני העיר והשיבו על השאלה.

לענין ההסכמות (=תקנות) ותקנות הקהל צריך כל אפיא (=הפנים, כלומר, האנשים) שוין, לא ישא פני דל ולא יהדר פני גדול, תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכולם.
פלא יועץ, ערך 'הסכמה'

6 בעל ה"פלא יועץ" קבע שעל תקנות להיות שוויוניות ואסור להפלות בין _____ לבין _____.

חוקי המלך והקהילה הם בעלי תוקף הלכתי רק אם הם חלים באופן שווה על כל האזרחים. מכאן, שעל פי ההלכה ערך השוויון מחייב, והוא תנאי לתוקפם של חוקים שבני אדם מחוקקים. כעת נבחן האם חוקי התורה עצמה הם שוויוניים.

ג. שוויון וסיוע לעניים ונזקקים

מקובל, למרות ערך השוויון, שיש יחס שונה בחוק לעניים ולנזקקים, למשל, עניים מקבלים קצבאות והנחות, שמי שאינו עני אינו זכאי להן. טעם הדבר הוא שיש הבדל בין עניים למי שאינם עניים שמצדיק יחס שונה.

למדו את דברי **מדרש ההלכה** הבאים, והשיבו על השאלה שאחריהם.

"לא תשא פני דל", שלא תאמר (=אם אתה דיין): 'עני הוא זה (=אחר מבעלי הדין), הואיל ואני (=הדיין) והעשיר הזה חייבים לפרנסו, אזכנו ונמצא (=העני) מתפרנס בנקיות (=בכבוד)'. לכך נאמר "לא תשא פני דל".

ספרא, קדושים, פרשה ב, פרק ד, אות ב

7 האם עוני מצדיק מתן עדיפות לעני בפסיקת הדין?
8 מדוע היה עולה על הדעת לתת לעני עדיפות?

למדו את הפסוקים הבאים, והשיבו על השאלות הבאות.

כי יהיה בך אביון מאחד אחיך באחד שעריך בארצך אשר ה' אלהיך נתן לך, לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ירך מאחיק האביון. כי פתח תפתח את ירך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו.

דברים, טו, ז-ח

9 על פי הפסוקים מי זכאי לקבל צדקה?

10 על פי הגדרת השוויון, מדוע אין משום חוסר שוויון בכך שלא כולם זכאים לקבל צדקה?

מהיחס לעניים במשפט ובדיני צדקה יש ללמוד שעל פי התורה, גם כאשר יש שוני בין אנשים, הוא מצדיק יחס שונה אך ורק בתחום הקשור לשוני ביניהם ("שונות רלבנטית"), ואין הוא מתיר יחס שונה בתחומים אחרים שאינם קשורים לשוני. ולכן, מצד אחד, אסור להפלות לטובה עני בדין, ומצד שני יש חובה להפלות עני לטובה ולתת לו צדקה.

ד. יחס מיוחד לכוהנים ומשמעותו

קבוצה נוספת שיש כלפיה יחס מיוחד היא הכוהנים. יחס זה בא לידי ביטוי הן בחובות מיוחדות המוטלות על הכוהנים, והן בזכויות מיוחדות המוענקות להם.

קראו את המקור הבא העוסק בדין ברכת כוהנים בתפילה והשיבו על השאלה הבאה.

בשחרית, במוסף, ובנעילה הכהנים נושאים את כפיהם.

רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק יד, הלכה א

11) האם לדעתכם ברכת כוהנים היא זכות או חובה? נמקו את דעתכם.

למדו את המקור הבא, והשיבו על השאלה שאחריו.

כל כהן שנטמא למת... הרי זה לוקה.

רמב"ם, הלכות אבל, פרק ג, הלכה א

12) מהו עונשו של כהן שנטמא למת (שאינו קרוב משפחתו)?

13) האם מדובר על זכות או חובה? נמקו.

עיינו במקור הבא העוסק בזכויות של הכוהנים:

עשרים וארבע מתנות ניתנו לכהנים וכולן מפורשין בתורה... התרומה, ותרומת מעשר, והחלה ושלתן קדש.

רמב"ם, הלכות ביכורים, פרק א, הלכה א והלכה ו

במקור מוזכרות שלוש מתנות שהכוהנים מקבלים (מתוך 24 מתנות בסך הכול). למשל, הכהן זכאים לקבל אחוז אחד (1%) מהיבול החקלאי (תרומת מעשר).

ראינו אם כן, שהתורה מטילה חובות מיוחדות ומעניקה זכויות מיוחדות לכוהנים. בתורה הוסבר מדוע דווקא כוהנים זכאים למתנות מיוחדות כך – מהו ההסבר?

ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו. כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך לעמד לשרת בשם ה' הוא ובניו כל הימים.

דברים, יח, ד-ה

14) מהי ההצדקה של האפליה של הכוהנים, לטובה ולרעה?

מהמקורות שראינו ניתן להסיק עקרונות יסודיים: עקרון השוויון הוא עיקרון חשוב בתורה עצמה, ושוויון פירושו יחס שווה לשווים. אולם, הקביעה מיהם השווים אינה נקבעת רק על פי מה שנראה לעין, אלא גם על פי הבחירה האלוקית. ממילא, אם הקב"ה בחר בכוהנים לעבודת המקדש, יש בכך הצדקה ליחס השונה כלפיהם. עיקרון זה, על פיו, תיתכן שונות בין אנשים שאינה נראית לעין, יסביר הלכות הנוגעות למעמד האישה ולמעמד הלא-יהודי, כפי שנראה בפרקים הבאים.

ה. סיכום

בפרק זה למדנו שבימינו פירוש המונח שוויון הוא יחס שווה לאנשים שווים. העמקנו והבנו כי גם מי שמאמץ את עקרון השוויון יכול לנהוג באופן לא שווה כלפי אנשים שיש ביניהם הבדלים הנוגעים לאותו עניין. למשל, יחס שונה לילדים ולמבוגרים בעניין זכות הצבעה בבחירות.

מעיון בהלכה למדנו כי עקרון השוויון חל על פי התורה גם על חוקים שמחוקק המלך וגם על חוקים שמחוקקת הקהילה, וכדי שהחוקים יהיו בעלי תוקף עליהם להיות שוויוניים. יתרה מזו, ממקורות בתורה שבכתב ושבעל פה עולה שגם חוקי התורה עצמם חלים באופן שוויוני במקרים רבים.

על רקע זה עיינו בסוגיית היחס לעניים ובסוגיית היחס לכהנים והסקנו כי ערך השוויון במשמעותו המקובלת קיים בתורה, כלומר, יחס שווה לשווים, ויחס שונה לשונים, ובלבד שהשונות שלהם נוגעת לעניין. ההבדל המשמעותי בין התפיסה של התורה לתפיסה המקובלת הוא בשאלה מה מוגדר כשונות. על פי התפיסה המקובלת, רק שונות הנראית לעין היא שונות, לעומת זאת, על פי התורה גם שונות שאינה נראית לעין, אלא תוצאה של בחירה אלוקית, היא בגדר שונות המצדיקה יחס שונה. לדוגמה, השונות בין כוהנים ומי שאינם כוהנים, השונות בין גברים לנשים, והשונות בין יהודים ולא-יהודים. בפרקים הבאים נעסוק במעמד האישה ובמעמדו של הלא-יהודי לאור עיקרון זה.

פרק שישי

מעמד האישה: הזכות לבחור ולהיבחר**א. פתיחה**

בפרק זה נעסוק בנושאים הבאים:

- א. מקומן של נשים בהנהגה הלאומית והציבורית במשטר המלוכני שהיה לעם ישראל עד חורבן הבית הראשון. בתקופה זו, היו נשים מנהיגות כגון דבורה הנביאה ושלומציון המלכה.
- ב. לפני למעלה ממאה שנה, כשעם ישראל החל לשוב לארצו מהגלויות הרבות, הוקמו מוסדות לאומיים ששימשו אחר כך, בעת קום המדינה, תשתית למערכת השלטונית – הכנסת, עיריות, ועוד.
- נעניין בדיון הלכתי מעניין שהתעורר באותם ימים – האם ראוי שנשים יצביעו בבחירות ויציגו מועמדות להיבחר. חשוב לדעת שבעולם המערבי החלו לשתף נשים בהליכי הבחירה וההיבחרות רק במהלך המאה הקודמת.
- ג. כיום נשים שמקימות משפחה ומגדלות ילדים, יוצאות ללמוד ולעבוד, ובמרחב מעורב של נשים וגברים. יש מהן שמכהנות בתפקידים ציבוריים בכירים. נעניין בהתייחסות פוסקים למצבים בהקשר להתמודדות עם שאלות של מוסר וצניעות.

ב. מינוי אישה למלכה

לשון הציווי בתורה למנות מלך היא:

שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך.
דברים, יז, טו

במדרש ההלכה (ספרי, דברים פרשת שופטים פסקא קנז) מבואר שבפסוק נאמר דווקא 'מלך' ללמדנו שיש להעמיד 'מלך ולא מלכה'.

עיינו בדברי הרמב"ם הבאים, והשיבו על השאלות שלאחריהם. בעקבות הספרי פסק הרמב"ם:

אין מעמידין אישה במלכות, שנאמר: "עליך מלך" ולא מלכה. וכן כל משימות (=מינויים לתפקיד ציבורי) שבישראל, אין ממנים בהם אלא איש.
רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ה

1) מה הוסיף הרמב"ם על האמור במדרש ההלכה?

קראו את דברי הרמב"ם הבאים והשיבו על השאלות.

אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא.
רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ג

2) על פי הרמב"ם, מי ממנה את המלך?

3) אם כן, מי מצווה שלא למנות אישה למלך?

4) שאלת רשות: לפי תשובתכם הקודמת, האם יש איסור לעם לקבל על עצמו מלכה?

למרות דברי המדרש, נשים הנהיגו את עם ישראל, למשל דבורה ששפטה את ישראל והובילה את המלחמה מול סיסרא בהנהגתו של ברק בן אבינועם:

ודבורה אשה נביאה אשת לפידות, היא שופטה את ישראל בעת ההיא. והיא יושבת תחת תמר דבורה בין הרמה ובין בית אל בהר אפרים, ויעלו אליה בני ישראל למשפט.
שופטים, ד, ד-ה

לשורש שפ"ט במקרא יש שתי משמעויות: מנהיג מדיני ודיין. דבורה הנהיגה את ישראל במלחמה מול הכנענים, עם ברק בן אבינועם שהוביל בפועל את המלחמה. בנוסף, דבורה הייתה שופטת ודנה במחלוקות בין אנשים. לכאורה בניגוד להוראה שאין ממנים אישה לכל תפקיד ציבורי.
הרמב"ן (ספרד, תקופת הראשונים) דן בדבר. עיינו בדבריו והשיבו על השאלות שלאחריהם.

ומאי דכתיב "והיא שופטה את ישראל" פירושו מנהגת, שעל פיה ובעצתה היו נוהגין זה עם זה כדין מלכה.
ואף על גב דאמרינן בספרי "שום תשים עליך מלך – ולא מלכה?"
נוהגין היו בה כדין (=כאילו היא) מלכה. אי נמי (=או גם – מונח שמציין תשובה נוספת) מקבלין היו דבריה ברצונם.
רמב"ן, מסכת שבועות ל ע"א, ד"ה שבועת

5) הסבירו בלשונכם את פירוש הרמב"ן למילות הפסוק: "והיא שופטה את ישראל".

6) הרמב"ן הציע שני תירוצים לקושיה מדברי הספרי. הסבירו בלשונכם את התירוצים.

דוגמה נוספת היא שלומציון המלכה, שמלכה מאה שנים לפני חורבן הבית השני. חכמים שיבחו אותה, וציינו שבימיה המצב הרוחני והגשמי היה כה טוב, עד כי התבואה צמחה וגדלה באופן יוצא מגדר הטבע:

מעשה בימי שמעון בן שטח ובימי שְׁלֹמֶצָה (=שלומציון) המלכה שהיו גשמים יורדים בלילי שבתות עד שנעשו חטים (=גדולות) ככליות, ושעורים כגרעיני הזיתים, ועדשים כדינרי זהב, ובצרו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים.
ויקרא רבה, לה, י

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הוכיח מהמסופר על שלומציון המלכה, שחכמים לא התנגדו עקרונית למינויה. לימדו את דבריו והשיבו על השאלה.

עובדה היא שבשום מקום בתלמוד לא העירו על זה ששלומציון... מלכה על ישראל, ולא דברו על דבר הפסול של אישה למלכות... ומוכח מזה שסברו דלא כהספרי.
הרב הרצוג, תחוקה לישראל, א, עמ' 102

7 הסבירו בלשונכם את ההוכחה של הרב הרצוג שחכמי התלמוד (הגמרא), שהלכה כמותם, לא סברו כספרי (מדרש ההלכה).

ג. זכות הנשים להיבחר לתפקיד ציבורי במשטר דמוקרטי

כאמור לעיל, לחברי הסנהדרין אסור למנות אישה למלכה ולכל תפקיד ציבורי שיש בו שררה, אך אם הציבור מקבל על עצמו שררה של אישה, כמו למשל מנהיגותה של דבורה הנביאה כשופטת, הדבר מותר.

מה הדין כשמדובר במשטר דמוקרטי כמו זה הנהוג במדינת ישראל? במפלגות חרדיות אין ייצוג של נשים, במפלגות דתיות אחרות יש נשים שחלקן גם משמשות כשרות בממשלה.

להלן דברי **הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג**, עיינו בהם והשיבו על השאלה.

יש לומר שכשהעם נתן כח לבעל משרה גבוהה... למנות אפילו פסולים (=לתפקידי שררה), הרי זו קבלה (=הסכמה של הציבור למינוי).
הרב הרצוג, תחוקה לישראל, א, עמ' 109

8 עיינו שוב בדברי הרמב"ן (שהובאו לעיל בעמ' 36), ובססו את דברי הרב הרצוג הללו על פי הרמב"ן.

קראו את דברי **הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל** (ה"ראשון לציון", דהיינו, הרב הראשי הספרדי בעת הקמת המדינה) והשיבו על השאלות שלאחריהם.

שלא נאמרה הלכה זאת אלא במנוי הנעשה ע"י סנהדרין. אבל בשאלתנו אין כאן מינוי אלא קבלה, שעל ידי הבחירות מכריע רוב הקהל את דעתו הסכמתו ואמונו לאותם הנבחרים, שהם יהיו באי כוחו לפקח על כל ענייניהם הציבוריים. ועל זה אפילו הרמב"ם מודה שאין כאן שום שמץ של איסור.
שו"ת משפטי עוזיאל, ד, חושן משפט סימן ו

9 לפי הרב עוזיאל, למי אסור למנות אישה?
 10 **שאלת רשות:** מה הראיה מלשון הרמב"ם (לעיל עמ' 35) לדברי הרב עוזיאל?

הרב צבי יהודה קוק, בנו של הראי"ה קוק, וראש ישיבת מרכז הרב, התייחס למצב בו עמדה אישה בראשות ממשלת ישראל: הגב' גולדה מאיר, בין השנים תשכ"ט-תשל"ד, 1969-1974. קראו את דבריו והשיבו על השאלה.

אם ישראל מסכימים, אפשר שגם אשה תעמוד בראש... לגבי דברים ממוניים וזמניים שאינם נצחיים, אם הציבור מסכים ורואה צורך בכך, אפשרי הדבר. קבלה זו אינה לעולם-ועד במובן של ביטול (=מצוות) התורה חס ושלום, אלא בתור הוראת שעה... גם בימינו יש בעם ישראל מצב שקבלו אשה לתפקיד ראש ממשלה, ובאופן יחסי זו היתה קבלה מוצלחת.

שיחות הרב צבי יהודה, שמות, עמ' 173

11 לפי הרב צבי יהודה קוק, מדוע הסכמה של הציבור למינויה של אישה לתפקיד כמו ראש ממשלה וכן גם תפקידים אחרים, אינה סותרת את ההלכה ש"אין מעמידין אשה למלכות"?

ד. זכות נשים לבחור במערכת בחירות במשטר דמוקרטי

עד כה עסקנו בזכות הנשים להיבחר, כעת נעסוק בזכותן לבחור. שאלה זו התעוררה לקראת הבחירות הדמוקרטיות הראשונות שהתקיימו בארץ בשנת תר"ף (1920). בחירות אלה התקיימו לאחר כינונו של המנדט הבריטי, אשר הורה על קיום בחירות למוסדות המנהלים של היישוב היהודי בארץ ישראל, בדרך לייסוד מדינה. באותה עת, זכות בחירה לנשים לא הייתה נהוגה במרבית המדינות, אף המערביות המפותחות ביותר. באנגליה, היא הונהגה שנים ספורות קודם לכן (בשנת 1918), אשר על כן הציפייה של המנדט הבריטי הייתה כי נשים תשתתפנה גם בבחירות שנערכו בארץ תחת חסותו.

לקראת הבחירות התקיים דיון נוקב ומעניין בעניין זה בין רבניה הבולטים של הארץ: **הרב אברהם יצחק הכהן (הראי"ה) קוק**, שכיהן באותה עת כרבה של ירושלים, ועתיד היה להתמנות לרבה הראשי האשכנזי הראשון של ארץ ישראל, ו**הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל**, שכיהן אף הוא ברבנות בארץ, ושימש בהמשך כראשון לציון ורבה הראשי הספרדי הראשון של מדינת ישראל.

הראי"ה קוק התנגד לכך שנשים יצביעו במערכת בחירות, ושיציגו מועמדות לבחירה. בעמדה זו תמכו רבנים נוספים, ביניהם: **הרב יוסף חיים זוננפלד** (רב העדה החרדית), **הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי** (ראש ישיבת עץ חיים בירושלים).

קראו את דברי הראי"ה קוק והשיבו על השאלה שלאחריהם:

אנו מאמינים, שמבטנו על החיים החברתיים הוא יותר עדין ויותר טהור מהמבט של עמי התרבות הזמניים בכלל. המשפחה שלנו, היא לנו קדושה בצורה הרבה יותר עמוקה, ממה שהיא בכל העולם המודרני. וזהו היסוד של אושרה וכבודה של האשה בישראל.

אצל העמים האחרים, אין המשפחה יסודה של האומה... אם היה מצב המשפחה שלהם כל כך שלו ומכובד, כמו שהוא בישראל ע"פ הרוב, לא היו הנשים בעצמן ולא אנשי המדע והמוסר והאידיאלים הגבוהים דורשים את מה שהם קוראים בשם: "זכויות" של בחירה לנשים, באותו הנוסח הרגיל, שהוא עלול לקלקל את שלום הבית. ואשר מקלוקל זה מוכרח לבא רקבון גדול באחרית לחיים המדיניים והלאומיים בכלל.

אגרות הראיה, ד, א'כד

12 מדוע התנגד הרב קוק לכך שנשים ישתתפו במערכת בחירות ויצביעו? מה עלול להיפגע אם נשים תצבענה בבחירות?

יש להוסיף שבנו של הראי"ה קוק, **הרב צבי יהודה הכהן קוק** (שיחות הרב צבי יהודה - בנין הבית, עמ' 54-55) הדגיש שהראי"ה קוק "התנגד לשתף נשים בסדרי בחירה" אך הוא לא השתמש במילה "אסור" בהקשר לזה.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל תמך בכך שנשים יצביעו ויבחרו נציגים למוסדות היישוב בארץ. קראו את דבריו והשיבו על השאלה שלאחריהם.

לא מצאנו שום יסוד ברור לאסור, ואין הדעת מקבלת לשלול מהנשים זכות אישית זאת. כי הלא בבחירות אלה מרכיבים אנו אלופים לראשינו (=מנהיגים), ונותנים יפוי כח לנבחרינו לדבר בשמנו, לסדר את עניני ישובנו ולהטיל מסים על רכושנו. והנשים... מקבלות עליהן מרותן של נבחרים אלה, ונשמעות להוראותיהן וחוקיהן הציבוריים והלאומיים. ואיך אפשר לתפוס החבל בשני ראשין: להטיל עליהן החובה המשמעתית של נבחרים העם, ולשלול מהן זכות בחירתן?

... ומשום פריצות? איזו פריצות יכולה להיות בדבר הזה, שכל אחד הולך אל הקלפי ומוסר את כרטיס בחירתו. ואם באנו לחוש לכך לא שבקת חיי לכל בריה (=אין אתה מאפשר חיים לבריות), ואסור יהיה ללכת ברחוב, או להכנס לחנות אחת אנשים ונשים יחד. או שאסור יהיה לישא ולתת עם אשה, משום שעל ידי כך יבואו לידי קרוב דעת, וממילא גם לידי פריצות, וזה לא אמרו אדם מעולם.

... ומשום שלום הבית? ...אין כאן מקום לאיבה, שחלוק ההשקפות מתבטאות באיזו צורה שהיא, ואין אדם יכול לכבוש את השקפתו ודעותיו. ואולם האהבה המשפחתית המיוסדת על העבודה המשותפת היא די חזקה, שאינה נפגמת במאומה מחלוקי השקפות כאלה.

שו"ת משפטי עוזיאל, חלק ד, חושן משפט סימן ו

13 כתבו בלשונכם את נימוקיו של הרב עוזיאל לכך שנשים רשאיות להשתתף בבחירות למוסדות המנהלים את היישוב היהודי בארץ?

בסופו של דבר נבחרו המוסדות הלאומיים בבחירות כלליות בהן השתתפו גם נשים. בבחירות הבאות למוסדות הלאומיים נמנע הראי"ה קוק מלשוב ולהתבטא בנושא.

מאז קום המדינה, נשים משתתפות בבחירות לכנסת ולעיריות, והדבר מוסכם על רוב מוחלט של הפוסקים. גם בחברה החרדית נשים מצביעות בבחירות לכנסת ולעיריות.

ה. סיכום

לפי הרמב"ם, אסור לסנהדרין למנות אישה למלכות. אך יש ראשונים ואחרונים שכתבו שאם העם מעוניין בהנהגתה של אישה הדבר מותר. הזכרנו שתי נשים שהנהיגו – דבורה הנביאה בתקופת השופטים, ושלומציון המלכה בימי הבית השני.

לפני למעלה ממאה שנים, במדינות באירופה החלו לשתף נשים בהליכי בחירות – לבחור ולהיבחר. בעקבות זאת, התעורר דיון תורני בין פוסקי זמננו.

בפועל, מקובל כיום אצל נשים בציבור הדתי להשתתף בבחירות לכנסת ולעיריות. מאחר שמדובר על בחירות לפי כללי הדמוקרטיה המקובלים על העם, הרי שהדבר מותר מבחינת ההלכה. אמנם בציבור החרדי נשים מצביעות בבחירות, אך לא נבחרות.

פרק שביעי

זכויות פוליטיות וחברתיות של לא-יהודים**א. פתיחה**

היהדות היא דת לאומית, המחייבת אך ורק יהודים, בשונה מדתות אחרות המנסות להתפשט ולכפות את עצמן על עמים נוספים. ביחידה זו נלמד כיצד מתייחסת התורה ללא-יהודים בהקשר החברתי, כגון בעניין מתן צדקה, ובהקשר הפוליטי, בזכות לבחור ולהיבחר.

אחד המאפיינים של מדינת ישראל הוא היחס השוויוני שהיא מקיימת לכל אזרחיה ברוח מגילת העצמאות:

מדינת ישראל... תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות...

אנו קוראים... לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אזרחות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאימה בכל מוסדותיה, הזמניים והקבועים.

מגילת העצמאות

אולם מפסוקים שונים בתורה נראה כי היחס למי שאינו יהודי לכאורה אינו שוויוני. התורה אוסרת על מינוי מלך שאינו יהודי: "לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא" (דברים יז, טו); מותר להלוות לגוי בריבית "לנכרי תשיך ולאחריך לא תשיך" (דברים כג, כא), ובכלל התורה אינה מגלה סבלנות כלפי דתות אחרות כפי שנאמר "כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבתיהם" (שמות כג, כד).

האם אכן אפשר ללמוד מהוראות אלו על היחס אותו יש להעניק במדינה יהודית למי שאינם יהודים? לפני שנעסוק בתחומים השונים בהם שאלה זו באה לידי ביטוי, נעמוד על הבדל בין לא-יהודי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח, לבין לא-יהודי שלא קיבל על עצמו מצוות אלה.

ב. גר תושב ושבע מצוות בני נח

אף שהתורה מחייבת רק את היהודים במצוות, אין היא אדישה כלפי אלו שאינם יהודים, והיא דורשת גם מהם דרישות מינימליות, הנקראות "שבע מצוות בני נוח". וכך כותב הרמב"ם:

משה רבינו לא הנחיל התורה והמצות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכופף את כל באי העולם לקבל מצות שנצטוו בני נח.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ח, הלכה י

ואלו הן שבע מצוות בני נוח:

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון:

- (1) על עבודה זרה,
- (2) ועל ברכת השם (=לשון סגי נהור, איסור לקלל את ה'),
- (3) ועל שפיכות דמים (=רצח),
- (4) ועל גילוי עריות,
- (5) ועל הגזל,
- (6) ועל הדינים (=הקמת מערכת משפט)...
- (7) הוסיף לנח אבר מן החי (=אכילת איבר של בעל חיים כשהוא עדיין חי)...

נמצאו שבע מצות.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ט, הלכה א

1 אילו משבע מצוות בני נוח הן בגדר התנהגות אנושית ראויה ומקובלת בימינו? באופן עקרוני מי ששומר את שבע מצוות בני נוח נקרא "גר תושב", באופן רשמי עליו לקבלם בפני שלושה יהודים (רמב"ם הלכות מלכים פרק ח, הלכה י). אולם, ניתן לקיים הליך זה רק בזמן שהיובל נוהג, ולא בימינו (רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק י, הלכה ו). בהמשך הפרק נראה כי התורה מצווה אותנו לנהוג כלפי גר תושב ביחס חיובי ביותר, זאת לעומת, לא-יהודי שאיננו גר תושב שהיחס אליו שלילי בדרך כלל. כיוון שבימינו אין אפשרות לקבל גר תושב עלתה השאלה מהו היחס ללא-יהודי שמקיים שבע מצוות בני נוח, אף שאיננו גר תושב. **רבי מנחם המאירי**, חי בפרובנס (חבל ארץ בדרום צרפת) בימי הביניים (בתקופת הראשונים). באותם ימים ובאותו אזור הנצרות הקתולית הייתה הדת השלטת. דתם של האנשים בסביבתו לא הייתה בהתאם לאמונה היהודית, אולם הם נהגו בהתנהגות מוסרית סבירה. לדעתו יש לכך משמעות הלכתית בתחומים הלכתיים רבים. עיינו בדבריו בנוגע לאומות העולם שקיבלו על עצמן את שבע המצוות, אך לא בגלל אמונה בתורת משה, ולא בפני שלושה יהודים, והשיבו על השאלות.

מה שנאמר בגמרא (=בעניין יחס שלילי ללא-יהודים, היינו) דוקא בעממים שאינם גדורים בדרכי דתות ונימוסים. כמו שאמר עליהם בגמרא "ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח שלא קיימום עמד והתיר ממונם"... הא כל ששבע מצות בידם, דינם אצלנו כדיננו אצלם, ואין נושאים פנים בדין לעצמנו (=אין ליהודים זכות לפגוע בזכויות שלהם). ומעתה אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים. **המאירי, בית הבחירה, בבא קמא לז ע"ב**

2) על פי המאירי, מה היחס הראוי לעמים שקיבלו על עצמם בפועל את שבע מצוות בני נוח?

3) לאור היכרותכם את המיעוטים החיים בארץ – נוצרים, מוסלמים, דרוזים, עולים שאינם יהודים על פי ההלכה – אילו מהם שומרים על שבע מצוות בני נוח?

ראינו אם כן, שלדעת המאירי היחס ללא-יהודים המקיימים בפועל שבע מצוות בני נוח דומה ליחס שאמור להיות כלפי גר תושב. כעת נראה מהו היחס הראוי לגר תושב ולמי שלא קיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח.

ג. זכויות חברתיות למי שאינו יהודי

למדו את דברי הרמב"ם הבאים העוסק ביחס לגר תושב וללא-יהודי שאיננו גר תושב, והשיבו על השאלות.

וגר תושב, הואיל ואתה (=היהודי) מצווה להחיותו, מרפאים אותו בחנם... ואסור ליתן להם (=ללא יהודי שאינו גר תושב) מתנת חנם, אבל נותן הוא לגר תושב.
רמב"ם, הלכות עבודה זרה, פרק י, הלכות ב-ד

4) מהן הזכויות של גר תושב המופיעות כאן?

5) מהי החובה הכללית כלפי גר תושב המופיעה בתחילת דברי הרמב"ם?

עיינו בדברי הגמרא הבאים העוסקים ביחס אל לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח, וענו על השאלות:

מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל,
 ומבקרין חולי נכרים עם חולי ישראל,
 וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל,
 מפני דרכי שלום.

גיטין, סא ע"א

6) כיצד יש להתייחס ללא-יהודי על פי ההלכה? פרטו את הדוגמאות שמביאה הגמרא.

7) מהו הנימוק אותו נותנת הגמרא לפסיקה זו?

8) מה ניתן להסיק מכך לדעתך על הענקת זכויות סוציאליות אותן נותנת המדינה לאזרחיה, כגון קצבת הבטחת הכנסה לעניים, או קצבת זקנה, למי שאינם יהודים?

ד. שתי דרכים בהבנת "דרכי שלום"

לעיל ראינו שהנימוק של החובה לסייע ללא-יהודים, אפילו אם אינם מקפידים על שבע מצוות בני נוח, הוא "מפני דרכי שלום". נחלקו הראשונים כיצד יש להבין את הביטוי "מפני דרכי שלום". קראו את דברי הרמב"ן (רבי משה בן נחמן, ספרד, תקופת הראשונים) והשיבו על השאלה.

אם אין אנו נותנין לגוים, יש בו משום איבה (=שנאה של לא-יהודים).
רמב"ן, בבא מציעא ע"ב, ד"ה הא

9 כיצד פירש הרמב"ן את הביטוי "דרכי שלום"?

הרמב"ם (רבי משה בן מימון) מפרש את הביטוי באופן שונה. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

אפילו הגויים צוו חכמים לבקר חוליהם, ולקבור מתיהם עם מתי ישראל, ולפרנס ענייהם בכלל עניי ישראל, מפני דרכי שלום. הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.
רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יב

10 כיצד פירש הרמב"ם את הביטוי "דרכי שלום"?

11 מה ההבדל בין הפירוש של הרמב"ן ושל הרמב"ם? כתבו מקרה בו ההבדל ביניהם יבוא לידי ביטוי.

ה. זכויות פוליטיות – הזכות לבחור ולהיבחר

בתורה נאמר מי יכול להתמנות למלך:

מקרב אחיך תשים עליך מלך, לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא.
דברים, יז, יד-טו

עיינו בדברי הרמב"ם המבוססים על הגמרא (יבמות מה ע"ב) והשיבו על השאלה הבאה.

ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שבישראל. לא שר צבא, לא שר חמשים, או שר עשרה, אפילו ממונה על אמת המים שמחלק ממנה לשדות, ואין צריך לומר דיין או נשיא, שלא יהא אלא מישראל.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק א, הלכה ד

12 על פי הרמב"ם לאילו תפקידים אסור למנות מי שאינו יהודי?

דברים אלו עומדים לכאורה בניגוד למגילת העצמאות המגדירה את מדינת ישראל כמדינה יהודית, אך במקביל קובעת כי גם למי שאינו יהודי עומדת הזכות לבחור ולהיבחר למוסדות השלטון.

כבר ערב הקמת המדינה, נדרשו הפוסקים לשאלה כיצד ניתן יהיה להקים מדינה יהודית על פי ההלכה, כאשר ברור לכול שלא ניתן יהיה להקים מדינה מבלי להעניק זכות בחירה גם למיעוט הערבי שיחיה במדינה. וכך כתב הרב הרצוג, הרב הראשי לישראל באותה העת:

אנחנו לא כבשנו עד עכשיו ולא יכולנו לכבוש את הארץ כנגד רצונם של האומות המאוחדות, על פי הסכמתם. ואין שום ספק שעד שיבוא משיח צדקנו נצטרך להגנתם עלינו כנגד ים של אויבים מדיניים מקיפים מסביב שידם תגיע גם לתוך המדינה. וגם אין שום ספק שלא יתנו לנו את המדינה היהודית, אלא אם כן נקבע בתחוקה ובמשפט זכות המיעוטים...

ניתנת לנו האפשרות לקבל מהאומות כח להקים בארץ ישראל מדינה יהודית אך בתנאים שנסבול בני דת אחרת... ומכיוון שלא ניתן לנו להקים את המדינה העברית אלא בתנאים כאלה, באופן זה לא נצטוונו (=למנוע מינוי של לא יהודים).

הרב הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה א, עמ' 18

13) מהי תשובתו של הרב הרצוג לשאלה כיצד ניתן להעניק זכויות פוליטיות ללא-יהודים?

הרב שאול ישראלי (ראש ישיבת מרכז הרב, ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם), התייחס לשאלה זו, אך ענה עליה באופן שונה, והבחין בין משטר דמוקרטי לבין משטר שאינו דמוקרטי. עיינו בדבריו והשיבו על השאלות הבאות.

נראה פשוט שכשם שאם יש עסק משותף ליהודים ונכרים, אפשר לסדר חלוקת תפקידים ביניהם, באופן שהנכרי יטפל בניהול העסק ובתור שכזה יתן הוראות ויקבע לכל אחד את סדר פעולתו וכיו"ב...

כמו כן בשותפות הגדולה יותר של ניהול עיר ומדינה, אין משתנה התוכן היסודי של זכות הנבחרים, שאינם מקבלים שררה, ואינם אלא שליחי צבור המצווים ועומדים לפעול לטובתו, ובתור שכאלה נמסרו להם זכויות מיוחדות. ומכל מקום אין בגדר זכויות אלה משום שררה, אלא כל פעולתם בתור שליחים, שאין שום איסור למנות כשליחים גם את הנכרים.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן יב, פרק ה, אות ח

14) למה משווה הרב ישראלי את ניהול המדינה הדמוקרטית?

15) מדוע במדינה דמוקרטית מינוי לתפקיד ציבורי אינו בגדר "שררה" שאין למסור אותה

בידי לא-יהודי על פי הרמב"ם?

16) מה ההבדל העקרוני בין תשובת הרב הרצוג ובין זו של הרב ישראלי?

1. סיכום

בפרק זה למדנו על היחס של התורה ללא-יהודים. ראינו כי על פי התורה גם על לא-יהודים מוטלות שבע מצוות בסיסיות המקובלות כיום על רוב אומות העולם. לא-יהודי שקיבל על עצמו מצוות אלה בהליך רשמי נקרא "גר תושב" וזכאי ליחס ראוי על פי התורה. **המאירי** כתב שיש להתייחס באופן ראוי גם כלפי "האומות הגדורות" שקיבלו על עצמן את שבע מצוות בני נוח גם ללא אמונה בתורת משה.

בהמשך לכך למדנו שהיחס לגר תושב ול"אומות הגדורות" הוא יחס אוהד ביותר, הכולל דאגה לרווחתם. בנוסף, גם כלפי לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח היחס הוא חיובי. אלא שיש מחלוקת האם טעם הדבר הוא כדי להפחית את האיבה והסיכון ליהודים (**רמב"ן**), או מתוך יחס חיובי לכל מי שנברא על ידי הקב"ה (**רמב"ם**).

לגבי הזכויות הפוליטיות ללא-יהודים במדינת ישראל ראינו כי **הרמב"ם** פסק שאין ממנים לא-יהודי לכל תפקיד שיש בו שררה. למרות זאת, עמדת פוסקי זמננו היא שהם זכאים לזכויות שוות בגלל שעל דעת כן הוקמה המדינה, או בגלל שמדינת ישראל בהיותה דמוקרטית היא שותפות בין יהודים ולא-יהודים, ולכן לכל האזרחים יש זכות להשתתף בשלטון. ואכן, למעשה לא-יהודים הם בעלי זכות לבחור ולהיבחר במדינת ישראל.

פרק שמיני

זכויות משפטיות של לא-יהודים על פי התורה

א. פתיחה

במדינת ישראל ישנו שוויון משפטי לכל האזרחים, ללא הבדל דת וגזע. מה עמדת התורה בסוגיה זו? האם ההלכה תומכת בשוויון או באפליה? על כך נלמד ביחידה זו.

שקט השתרר באולם הדיונים של בית הדין בירושלים. התובע, מוחמד, והנתבע, עודד, אספו את המסמכים שלהם מהשולחנות ויצאו מהאולם. מוחמד הוא מהנדס בניין, ועודד הוא יזם. יש ביניהם מחלוקת כספית בעקבות פרויקט הבנייה בו שניהם היו מעורבים. לאחר ששני הצדדים יצאו מהאולם שאל המזכיר את הדיינים: "מה ההלכה מורה לפסוק במקרה של מחלוקת בין יהודי ומוסלמי?"

לפני לימוד המקורות נחזור על ההבחנה עליה למדנו בפרק הקודם בין "האומות הגדורות" כלומר, לא-יהודים המקיימים בפועל שבע מצוות בני נוח, כגון, המוסלמים, אשר נקרא להם כאן: "בני נוח". לבין לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח, כגון, העמים עובדי עבודה זרה שבמזרח, שנקרא להם כאן "לא-יהודים".

ב. גזל והשבת אבדה של לא-יהודים

עיינו בדברי הרמב"ם לגבי מצוות השבת אבדה, והשיבו על השאלות.

אבידת הגוי מותרת... והמחזירה הרי זה עובר עבירה מפני שהוא מחזיק ידי רשעי עולם. ואם החזירה לקדש את השם כדי שיפארו את ישראל וידעו שהם בעלי אמונה – הרי זה משובח. ובמקום שיש חלול השם – אבידתו אסורה וחייב להחזירה. **רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק יא, הלכה ג**

1) מדוע אסור להחזיר אבדה ללא-יהודי שעובד עבודה זרה?

2) מתי מותר להחזיר לו אבדה?

3) מתי חייבים להחזיר לו אבדה?

בעניין גזל לא-יהודי שאינו מקיים שבע מצוות בני נוח, נאמר **בגמרא** בשם **רבי עקיבא**:

והתניא: אמר רבי שמעון, דבר זה דרש רבי עקיבא... מנין לגזל כנעני שהוא אסור? תלמוד לומר: "אחרי נמכר גאולה תהיה לו".

בבא קמא, קיג ע"א

קראו את דברי הרמב"ם שהתבסס על דברי הגמרא והשיבו על השאלות הבאות.

ואסור לגזול כל שהוא דין תורה. אפילו גוי עובד עבודה זרה אסור לגזלו או לעשקו. ואם גזלו או עשקו יחזיר.

רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק א, הלכה ב

4 על פי הרמב"ם ממי אסור לגזול?

5 מדוע לדעתכם יש הבדל בין גזל לא-יהודי לבין השבת אבדה של לא-יהודי?

לפני שנים רבות התפרסם מכתב שכתב בנו של הראי"ה קוק, **הרצי"ה קוק** (ראש ישיבת מרכז הרב בין השנים תשי"ב-תשמ"ב) בעניין פגיעה בערבים.

לכבוד המנהל והמורים של בית הספר פה עיר קודשנו תיבנה ותיכונן!
הנני מחויב להעיר את כבודו על העניין דלהלן: היום בשעות שלפני הצהריים, בעברי על פני בית הספר והלאה לרחוב יפו-בן יהודה, ראיתי כי מתוך חבורת ילדים יוצאי בית הספר פגעו איזה מהם, פעמים ופעם, פגיעה שבגוף והתגרות גסה בערבים וכלי-רחוב שעברו אז שם...

נצטערתי ונתביישתי מאוד למראה עיני זה....

מציאות העובדה הזאת, שהכאיבתני והעליבתני, כאמור, מחייבת אותי להעירכם על הצורך בשימת-לב חינוכית יתירה ומיוחדת לביטול אפשרויות שכאלה, גם מצד עצמה של תורת היהדות ומוסרה, וגם מצד הערך המעשי היישובי והמדיני של משמרת דרכי שלום ויחסי שכנים.

בכל כבוד ויקר ובתוחלת קידוש השם לישע עמו ונחלתו.

הרצי"ה קוק, לנתיבות ישראל ב

6 מה המקרה שראה הרצי"ה קוק, ומה הייתה תחושתו לנוכח מה שראה?

7 מדוע היה המעשה מגונה בעיניו (שני נימוקים)?

ג. איזה דין חל במקרה של מחלוקת בין יהודי ולא-יהודי?

במקרה של מחלוקת בין יהודי לבין לא-יהודי עולה השאלה על פי איזה חוק יש לדון – האם על פי החוק של הלא-יהודים או על פי ההלכה. עיינו בדברי הרמב"ם המבוססים על הגמרא (בבא קמא ק"ג ע"א) והשיבו על השאלות הבאות.

היה (=מקרה של מחלוקת כספית בין) ישראל וגוי – אם יש זכות לישראל בדיניהן – דנין לו בדיניהם, ואומרים לו: כך דיניכם. ואם יש זכות לישראל בדיניהן – דנין לו דין תורה ואומרים לו: כך דינינו.

ויראה לי שאין עושין כן לגר תושב אלא לעולם דנין לו בדיניהם. וכן יראה לי שנוהגין עם גרי תושב בדרך ארץ וגמילות חסדים כישאל, שהרי אנו מצווין להחיותו.

רמב"ם, הלכות מלכים, פרק י, הלכה יב

8 השלימו (אפשר גם בשתי מילים): במקרה של מחלוקת בין יהודי ו_____ יש לדון על פי החוק שייטיב עם ה_____. אולם, אם המחלוקת היא בין יהודי ו_____ אזי יש לדון על פי החוק של ה_____.

9 מה הנימוק של הרמב"ם לפסיקה שלו לגבי גר תושב (לא יהודי שקיבל על עצמו שבע מצוות בני נוח)? מה היחס הראוי לבן נוח על פי דברי הרמב"ם?

מדברי הרמב"ם ברור שהאפליה כלפי לא-יהודי שאינו מקיים שבע מצוות בני נוח נובעת מכך שהוא עובר עבירה, ולכן יש להעניש אותו על כך.

ד. מעמד המשפטי של לא-יהודי במדינת ישראל

לקראת הקמת מדינת ישראל הוקמו כמה ועדות של האו"ם שבחנו את המצב בארץ ישראל בין היהודים והערבים. הריא"ה הרצוג הופיע בפני אחת הוועדות (ועדת אונסקופ בשנת תש"ז-1947), חודשים ספורים לפני החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית והתייחס לשאלת הלא-יהודים. קראו את דבריו והשיבו על השאלה הבאה.

טענו שאם תוקם בארץ זו קהיליה (=מדינה) יהודית יפגעו על ידי כך הדתות בלתי יהודיות. בעניין זה עלי לחזור ולומר... אנחנו הרבנות הראשית לארץ ישראל, מכריזים ומודיעים, שעם ישראל לא ינסה בשום צורה להרכיב (=לכפות) את המסורת או את הדת שלו על בני דתות אחרות בכוח, בשידול, או באמצעים אחרים.

הרב הרצוג, משואה ליצחק א, עמ' 199

10 מה התחייב הרב הרצוג בפני הוועדה?

בהמשך להצהרתו של הרב הרצוג בפני הוועדה פסק הרב הרצוג אחרי הקמת המדינה כך בנוגע ללא-יהודים. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

תנאי יסודי במדינת ישראל שעליה הסכימו הכל שבממונא לא תהא שום הפלייה במשפט בין בן-ברית לאינו-בן-ברית (= בין יהודי ללא-יהודי).

והנה כח הכנסת ודאי שהוא כח הציבור... ואם כי הכנסת אין בכחה אפילו בממונות לעקור מכל וכל דינים מפורשים שבתורה... מה שאין כן בעניין כזה שלפנינו... אין זה כלל עוקר דבר תורה אלא מוסיף על התורה.

הרב הרצוג, תחוקה לישראל ע"פ התורה ג, עמ' 27

11 מהו "התנאי היסודי" על פי דברי הרב הרצוג?

12 מה הקשר בין ההתחייבות של הרב הרצוג לפני ועדת אונסקופ, לבין "התנאי היסודי" שהוזכר כאן? מדוע בלא "התנאי היסודי" ישנה הפרה של ההתחייבות?

13 הרב הרצוג מסביר מדוע פסיקתו לא עוקרת דבר תורה אלא מוסיפה על התורה. הסבירו בלשונכם את דבריו.

בפני בית הדין של ארץ חמדה גזית בבנימין התקיים דיון בין תובע שאינו יהודי לבין נתבעת יהודייה. בפסק הדין התייחס בית הדין לשאלה על פי איזה חוק יש לדון את הצדדים למחלוקת, וזו מסקנתו:

כיוון שבית דין זה איננו מכיר את המשפט המוסלמי, וכיוון שחזקה על הצדדים שידעו זאת, הרי שאנו מניחים ששני הצדדים הסכימו ורצו שידונו את שניהם לפי דין תורה. בנוסף, כיוון שהדיון בין שני הצדדים נעשה מתוך הסכמה, חזקה על [התובע הלא יהודי] שהסכים להתדיין על פי תורה רק בתנאי שהדין שיחול עליו יהיה שווה לזה החל על יהודים, וחזקה על הנתבעת [היהודיה] שהסכימה לכך.

לכך יש להוסיף, כי גם אילו החוק המחייב היה דין התורה, היה עלינו להעניק שוויון ללא-יהודים, כפי שכתב הריא"ה הרצוג (תחוקה לישראל ע"פ התורה א, עמ' 19) ועוד רבים אחרים.

לסיכום, הדין החל הצדדים שלפנינו הוא דין תורה ללא הבחנה בין יהודי ולא-יהודי.

פסק דין ארץ חמדה גזית 2-75104

14) מנו שלוש סיבות בגללן קבע בית הדין שיש לדון את בעל הדין הלא-יהודי כאילו הוא יהודי?

ה. סיכום

בפרק זה למדנו על מעמדו המשפטי של לא-יהודי במדינה יהודית. ראינו כי ישנו איסור לגזול לא-יהודי אפילו אם הוא עובד עבודה זרה. וכן יש להשיב לו אבדה כדי לגרום לקידוש השם.

אמנם, ישנה הנחיה להפלות לא-יהודי שעובר על שבע מצוות בני נוח כעונש. אולם, לא-יהודי ששומר על שבע מצוות בני נוח זכאי למשפט הוגן על פי חוקיו.

למדנו שהרב הרצוג התייצב בפני ועדת האו"ם שדנה בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל והתחייב שלא תהיה שום אפליה כלפי בני דתות אחרות. על בסיס זה פסק הרב הרצוג שאין להפלות שום לא-יהודי בדיון, אפילו אם אינו מקפיד על שבע מצוות בני נוח. ראינו כי כך פסק בהלכה למעשה בית הדין של ארץ חמדה גזית.

פרק תשיעי

מעמדה של ממשלת ישראל על פי התורה**א. פתיחה**

רועי עלה לאוטובוס בקריית שמונה בדרכו הביתה, ליציאה אחרי שלושה שבועות של מלחמה. בעיניו העייפות הוא חיפש מקום לשבת, ומצא אותו בירכתי האוטובוס, ליד איש מבוגר. כאשר התיישב שאל אותו שכנו לספסל: "איפה אתה משרת?". רועי השיב: "במטולה". "קשה?" שאל השכן. "קשה, אבל מחזיקים מעמד. זו מלחמת מצווה, ולמצווה יש כוח משלה." השכן לא ויתר: "על איזו מצווה אתה מדבר, הרי בשביל מלחמת מצווה צריך מלך, ואין שום מלך באופק!" רועי העיף מלמל "תן לי לישון על זה כמה שעות", ונרדם מיד.

בפרק הראשון למדנו כי הסמכות להחליט על יציאה למלחמה נמצאת בידי מלך ישראל. על רקע זה עולה השאלה האם מדינת ישראל הדמוקרטית מחזיקה בסמכויות מלך ישראל? האם מדינת ישראל יכולה להורות על גיוס חובה למלחמת מצווה של עזרת ישראל מיד צר (מלחמת הגנה)? שאלות אלה התעוררו ערב הקמת מדינת ישראל. לאחר כמעט אלפיים שנים ללא ריבונות יהודית וללא מסורת פסיקה בסוגיות אלה, נדרשו פוסקי ההלכה להכריע בשאלות אלה.

ב. מי מחזיק בסמכויות המלך כשאינ מלך

מי שפרץ את הדרך של העיסוק בשאלות אלו, והצליח לגשר על פער של אלפיים שנים, היה הראי"ה קוק, הרב הראשי הראשון לארץ ישראל, שעוד לפני הקמת המדינה עסק בכך. הרב קוק נשאל מה היה מקור הסמכות לניהול מלחמה של החשמונאים שלא היו מלכים. הרב קוק השיב בשלוש תשובות ארוכות, מהן נצטט משפט קצר ותמציתי. קראו אותו והשיבו על השאלות הבאות.

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה.
הראי"ה קוק, שו"ת משפט כהן, סימן קמד

- 1) לדברי הרב קוק, מי מחזיק בסמכויות מלך ישראל על פי ההלכה כאשר אין מלך?
- 2) הרב קוק השתמש במילה "חוזרים" – מה ניתן ללמוד מכך על מקור הסמכויות של המלך? מי נותן למלך מלכתחילה את סמכותו?
- 3) האם בדברי הרב קוק יש מקור לתפיסה דמוקרטית יהודית? הסבירו.

מיד אחרי החלטת האו"ם על תוכנית החלוקה ועל הקמת מדינת ישראל החלו קרבות דמים בין היישוב היהודי בארץ ישראל לבין הערבים. קרבות אלה נמשכו חצי שנה עד להקמת המדינה, ואז פלשו צבאות ערב לארץ. באותה חצי שנה נשאל הרב הראשי באותם ימים, הראי"ה הרצוג על ידי חברי תנועת "עזרא" שאלות הלכתיות על חילול שבת שנדרש לצורך הלחימה, ובכלל זה, האם פעולת התקפה מותרת בשבת, הרי היא לא נועדה להציל מפיקוח נפש, אלא לתקוף את האויב?

למדו את תשובת הרב הרצוג לשואל והשיבו על השאלות.

לדעתי יש למאבק זה דין של מלחמת מצווה, כמו שביארתי. ואם כי מלחמת מצווה צריך שתוכרז על פי המלך, ואין לנו מלך. אבל הציבור כולו, או רובו, כפי שביאר כבר קודמי הגאון זצוק"ל (=זכר צדיק וקדוש לברכה, הראי"ה קוק) בשו"ת משפט כהן (סימן קמ"ד אות ט"ו א') יש לו סמכות של מלך ישראל. והרי גיוס זה הוכרז מטעם הרוב הגדול של הישוב בארץ ישראל שהוא בבחינת כל קהל ישראל.

הריא"ה הרצוג, פסקים וכתבים, אורח חיים, סימן מח

4 לדעת הרב הרצוג, מה מעמדה ההלכתי של הלחימה בחצי השנה שלפני הקמת המדינה?

5 מי החזיק בסמכויות מלך ישראל במצב שהיה באותה חצי שנה?

ג. מי מחזיק בסמכויות המלך במדינת ישראל?

לאחר הקמת המדינה, והסדרת מוסדותיה נקבע כי במדינת ישראל יהיה משטר פרלמנטרי, ולא נשיאותי, וסמכות הפיקוד על הצבא תהיה בידי הממשלה שנבחרת על ידי הכנסת. **הרב שאול ישראלי** נדרש לשאלה האם ניתן להפקיד את סמכויות המלך בידי קבוצה של אנשים במקום בידי אדם יחיד. עיינו בתשובתו והשיבו על השאלות.

ונמצאים אנו למדים מזה, שסמכות המלכות שנבנית (=שמבוססת)... על הסכמת העם, יכולה להמסר גם לכמה אנשים יחד, ולא דוקא למלך או שופט. וזה גם מובן מסברא, כיון שהכל מכח הסכמת העם מה הבדל אם הסכימו על יחיד או על רבים? אדרבא יש להעדיף את שלטון הרבים מיחיד.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן ט, אות יב

6 מדוע לדעת הרב ישראלי יש לממשלת ישראל סמכות של מלך ישראל למרות שהיא כוללת כמה אנשים ולא אדם יחיד?

7 לדעת הרב ישראלי, האם עדיף מינוי אדם יחיד שיחזיק בידיו סמכויות שלטון או שעדיף למנות קבוצת אנשים לכך? נסו להסביר את דעתו של הרב ישראלי.

ד. הסמכות להורות על סיכון לוחמים בקרב

אחד מהעקרונות היסודיים בתורה הוא שאסור לאדם להקריב את חייו כדי להציל אדם אחר. עיקרון זה עולה מדברי הגמרא הבאים. עיינו בהם והשיבו על השאלות.

שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון (=כלי) של מים, אם שותין שניהם - מתים, ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב.

דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו. עד שבא רבי עקיבא ולימד: "וחי אחיך עמך" - חייך קודמים לחיי חבריך.

בבא מציעא, סב ע"א

8 מהו המקרה בו עוסקת הגמרא?

9 מהי דעת בן פטורא?

10 מהי דעת רבי עקיבא, ומה המקור שלו?

על רקע דברים אלה נדרשו פוסקי ההלכה לשאלה, האם מותר לסכן חיי לוחמים בקרב כדי להציל אזרחים וחיילים, ולנצח. עיינו בדברי **הרב אליעזר וולדינברג**, דיין בית הדין הרבני הגדול, והשיבו על השאלות.

מסתבר לומר שגם הכלל של: וחי אחיך עמך, שדורשים חייך קודמים, גם כן לא חל במלחמה. אלא כל אנשי המלחמה, כאיש אחד, מחויבים למסור כל אחד ואחד את נפשו בעד הצלת חייו של משנהו. וגם דבר זה נכנס גם כן בכללי הלכות צבור, ובגדר הנהגת המדינה ותקנתה.

הרב וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יג, סימן ק

11 מתי לא חל הכלל "וחי אחיך עמך", על פיו אין לסכן אדם אחד עבור הצלת חברו?

ה. הסמכות לפקוד על מבצע לחילוץ חטופים: מבצע יונתן

שאלת סמכות ממשלת ישראל עלתה שוב סביב מבצע יונתן (אנטבה).

הרקע למבצע יונתן היה חטיפת מטוס של חברת אייר פראנס על ידי מחבלים גרמנים וערבים לאנטבה שבאוגנדה. המחבלים שחררו את הנוסעים שאינם יהודים, והשאירו כבני ערובה את היהודים, ואת קברניט המטוס שהתנדב להישאר. המחבלים דרשו שחרור של מחבלים הכלואים בישראל ובמדינות נוספות בעולם.

במוצאי שבת, ו' בתמוז תשל"ו (04.07.1976) יצאו לוחמים של סיירת מטכ"ל, צנחנים וגולני בארבעה מטוסי הרקולס למבצע חילוץ. לאחר טיסה ארוכה במזג אוויר קשה, המטוסים נחתו באנטבה בהפתעה. הלוחמים השתלטו על שדה התעופה, ועל הבניין בו הוחזקו החטופים, ושחררו אותם. במהלך המבצע נפל בקרב מפקד סיירת מטכ"ל, סא"ל יוני נתניהו, על שמו נקרא המבצע בדיעבד "מבצע יונתן", ואחד החטופים, ז'אן ז'אק מימוני, שנהרג בטעות מאש כוח החילוץ.

ההחלטה על המבצע הייתה כרוכה בהתלבטויות קשות, כיוון שהיה חשש שהמבצע ייכשל וכוח החילוץ יילכד באוגנדה. ראש הממשלה דאז, מר יצחק רבין, התייעץ עם הראשון לציון **הרב עובדיה יוסף** שתמך במבצע. אולם, בגלל הסיכונים הכין מר רבין מכתב התפטרות למקרה של כישלון.

לאחר הצלחת המבצע פרסם הרב עובדיה יוסף תשובה הלכתית מפורטת. בתשובתו הוא נדרש לשאלה הבאה: על פי ההלכה (מסכת בבא מציעא סב ע"א, "חייך קודמין") אסור לאדם להקריב את חייו כדי להציל חיים של אדם אחר. אם כן, מה ההצדקה לסכן את הכוח המחלץ כדי להציל את החטופים? בתשובתו, הסתמך הרב עובדיה יוסף על דברי הראי"ה קוק שלמדנו. קראו את הדברים והשיבו על השאלות.

ולפי מה שכתב (=הראי"ה קוק) בשו"ת משפט כהן (סי' קמג) נראה שהסכמת הצבור לבחירת ממשלה, יש לה דין מלכות... ומכל שכן שאין איסור בזה אם נהרגים בשעת מלחמה להציל החטופים, דהוי מלחמת מצוה.

הרב יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק י, חושן משפט, סימן ו

12) מי מחזיק בסמכויות מלך ישראל להורות על יציאה למלחמה?

13) מהו מעמדו ההלכתי של מבצע חילוץ חטופים?

14) האם העובדה שבדיעבד חלק מהמחלצים והחטופים נהרגו בקרב, מהווה סיבה לאסור את המבצע? נמקו.

ו. סיכום

על פי ההלכה, מלך ישראל הוא המפקד העליון של הצבא, והוא המוסמך להוציא חיילים למלחמת מצוה. הראי"ה קוק חידש עוד לפני הקמת המדינה שכאשר אין מלך, הסמכויות שלו חוזרות אל העם. בעקבותיו כתבו פוסקי ההלכה שהעם יכול להעניק את הסמכות לפקד על הצבא ליחיד או לקבוצה. בפועל, במדינת ישראל, ממשלת ישראל היא המפקד העליון של הצבא, ופוסקי ההלכה כתבו שיש תוקף הלכתי לסמכות זו.

בדרך כלל אסור לאדם להקריב את חייו כדי להציל אדם אחר, אולם, במלחמה הדבר מותר. על פי זה כתבו פוסקי ההלכה שממשלת ישראל רשאית להורות על ביצוע מבצעים לחילוץ חטופים, אף שהם כרוכים בסיכון חיי המחלצים והחטופים.

פרק עשירי

מעמדם של חוקי הכנסת על פי התורה

א. פתיחה

הוויכוח בין שתי החברות, איילת והדר, הפך להיות אישי, הטונים עלו, והיה נראה שעוד רגע הוא יגיע לפיצוץ. שירה חברתן מיהרה להציל את המצב, ושאלה: מה העניין? על מה הוויכוח?

איילת השיבה: "הדר רוצה להוריד מהאינטרנט עיצוב כדי להשתמש בו לעיצוב הזמנה של טקס הסיום שלנו בלי לשלם. בעיניי זה גם לא חינוכי וגם גזל! הרי זה פוגע בזכויות היוצרים של המעצב!" הדר לא חיכתה לסיום הדברים וטענה בלהט: "כולם עושים את זה, אז למה שתהיה בזה בעיה?". שתי החברות המשיכו בוויכוח, עד ששירה הצליחה לעצור אותן לרגע ואמרה: זו שאלה הלכתית רצינית, בואו ונפנה לרב.

במדינת ישראל ישנו חוק המגן על זכויות יוצרים (חוק זכות יוצרים, תשס"ח-2007), החוק מגן על יצירה אומנותית, הכוללת גם רישום. השאלה היא האם לחוק זה יש תוקף הלכתי? האם גם על פי ההלכה יש איסור להפר את זכויות היוצרים?

ב. "דינא דמלכותא – דינא"

לצערנו, מדינת ישראל לא קיבלה על עצמה את חוקי התורה בתחום הממוני. הרב הרצוג, הרב הראשי בעת הקמת המדינה, ניסה לשכנע את ראשי המדינה לקבל את חוקי התורה. קראו את הדברים שכתב הרב הרצוג לאחר שנכשל והוחלט לקבל את החוקים הבריטיים, והשיבו על השאלה הבאה.

כמעט שלא היה יכול לעלות על הדעת של שום יהודי דתי שהמדינה היהודית תעזוב מקור מים חיים, את תורתנו הקדושה, לסגל (=לאמץ) לה חוקים ומשפטים של עם אחר. הלא זו היתה מהפכה איזמה מבפנים, וחילול ה' נורא מבחוץ!
הריא"ה הרצוג, הלכה פסוקה חו"מ, סימנים א-ח, עמ' יב-יג

מדוע לדעת הרב הרצוג יש חילול השם בכך שהמדינה היהודית אינה מקבלת את חוקי התורה? 1

קביעת הרב הרצוג עסקה בהחלטה העקרונית שלא לאמץ את חוקי התורה, אולם, הוא עצמו, וכן פוסקים רבים אחרים סברו שיש תוקף לחלק מחוקי הכנסת. זאת, בין השאר על בסיס הכלל התלמודי הידוע "דינא דמלכותא – דינא" (בבא בתרא נד ע"ב), ובתרגום לעברית: "דין המלך – דין תקף הוא". כדי להבין כלל זה למדו את שני המקורות הבאים והשיבו על השאלות שאחריהם.

לפי שדין המלך דין הוא... בין שהיה המלך גוי בין שהיה מלך ישראל.
רמב"ם, הלכות גזלה ואבדה, פרק ה, הלכה יא

שכל בני המלכות מקבלים עליהם מרצונם חוקי המלך ומשפטיו והלכך דין גמור הוא.
רשב"ם, בבא בתרא נד ע"ב, ד"ה והאמר

(2) האם לדעת הרמב"ם לחוקים שחוקק למשל יהושפט מלך יהודה היה תוקף הלכתי? נמקו.

(3) מה הנימוק של הרשב"ם לכלל "דינא דמלכותא – דינא"?

עיינו בדבריו של הדיין והמקובל, הרב עובדיה הדאיה (דיין בית הדין הרבני משנת תשי"א) והשיבו על השאלות הבאות.

דהוא הדין בית הנבחרים והמחוקקים, גם שאינם מעוטרים בעטרת מלכם (=מלכים), דינם כדין מלך ויש לומר בהו (=לגביהם את הכלל) "דינא דמלכותא דינא" ... מכיון שנבחרו על ידי אזרחי המדינה... להוציא חקים ומשפטים, כפי ראות עיניהם לטובת המדינה... וכל אזרח במדינה חפץ בקיום המדינה כמובן.
הרב הדאיה, שו"ת ישכיל עבדי, חלק ו, חושן משפט, סימן כח

(4) מדוע לדעת הרב הדאיה הכלל "דינא דמלכותא" חל גם על משטר דמוקרטי?
 (5) הסבירו כיצד אפשר לבסס את דברי הרב הדאיה על דברי הרשב"ם שראינו לעיל.

ג. לאילו חוקים יש תוקף על פי ההלכה?

עד כה ראינו כי, מצד אחד ההלכה אינה מאפשרת להחליף את כל חוקי התורה בחוקים אנושיים, ומצד שני, ניתן לחוקק חוקים אנושיים שיהיה להם תוקף הלכתי. אילו חוקים הם בגדר "דינא דמלכותא" והם תקפים על פי ההלכה, ואילו חוקים אינם תקפים על פי ההלכה?
 כדי להשיב על כך עיינו בדברי הרמ"א (הרב משה איסרליש, מחבר ההגהות לשולחן ערוך, מחשובי רבני פולין), והשיבו על השאלה שאחריהם.

דלא אמרינן דינא דמלכותא אלא בדבר שיש בו הנאה למלך, או שהוא לתקנת בני המדינה. אבל לא שידונו בדיני עובדי כוכבים, דאם כן בטלו כל דיני ישראל.
 [תרגום לעברית: הכלל דינא דמלכותא חל על החוקים הנוגעים למלך (ובימינו חוקים הנוגעים לשלטון), או בחוקים שנועדו לתקנת בני המדינה. אבל כלל זה אינו מכשיר את כל החוקים, כיוון שאם כך יהיה, יתבטלו כל חוקי התורה].
רמ"א, חושן משפט, סימן שסט, סעיף יא

(6) הרמ"א ציין שיש שני סוגים של חוקים שהם בעלי תוקף הלכתי – מהם?

הרב שאול ישראלי (ראש ישיבת מרכז הרב ודיין בבית הדין הרבני הגדול בשנים תשכ"ה-תש"ם), הגדיר את החוקים שנועדו לתקנת בני המדינה, שיש להם תוקף הלכתי. קראו את דבריו והשיבו על השאלות הבאות.

ישנם דברים ובעיות משפטיות שעיקרם בהכרעת השכל, ומטרת החוק בזה הוא למצות את מדת האמת והצדק, ולקבוע כן את החוק... ובזה אין דינא דמלכותא כלל, כי במה שנוגע להכרעת השכל, יש לנו חכמת התורה והכרעתה והכרעת חז"ל, ומהם לא נזח. אולם, בדברים שהם מיסוד תקנתי, לתיקון העולם, זה שייך מטבעו למלכות, ועליה לשקוד לתיקון אזרחיה ובזה דינא דמלכותא דינא.

הרב ישראלי, עמוד הימיני, סימן ט, אות ח

7 הרב ישראלי הבחין בין שני סוגי חוקים. הסוג הראשון הם חוקים שמטרתם העיקרית היא לעשות _____ . לחוקים כאלה אין תוקף הלכתי כיוון שעקרונות הצדק באים לידי ביטוי בחוקי התורה.

8 הסוג השני הם חוקים שמטרתם _____ העולם, ולחוקים אלה יש תוקף הלכתי.

כוונת הרב ישראלי לגבי הסוג השני של החוקים היא שמדובר בחוקים שנחקקו כדי לתת מענה לבעיה מסוימת. חוקים אלה הם בגדר "תקנת המדינה" ויש להם תוקף הלכתי, כיוון שהם נועדו לתת פתרון לבעיה מסוימת.

בהמשך לדברי הרב ישראלי, קראו את דברי הריא"ה הרצוג הבאים והשיבו על השאלות שאחריהם.

עולה בדעתי בנוגע למציאות שנתחדשה בעולם המסחר והתעשייה, דבר כללי, שמציאות כזאת ומצב כזה לא היה קיים בימי חז"ל... מכיון שמציאות כזאת ומצב כזה לא היו קיימים בימיהם (= של חז"ל), ויש לנו יסוד לשער שאילו היה מתחדש בימיהם היו מתחשבים עם המציאות וקובעים תקנה משום תיקון העולם... יש לקבל דין המלכות בזה הממלא אותו הצורך שהיתה תקנה כזו ממלאה.

הריא"ה הרצוג, תחוקה לישראל על פי התורה ב, עמ' 72

9 אילו שינויים משפיעים על תקפותם של חוקים מכוח "דינא דמלכותא" על פי הרב הרצוג?

ד. חוק זכות היוצרים ומעמדו ההלכתי

פתחנו בוויכוח בין איילת להדר בשאלה האם יש חובה לשמור על חוק זכות היוצרים. חוקי ההגנה על זכויות יוצרים נחקקו רק אחרי שינוי טכנולוגי דרמטי שהתרחש לפני 600 שנה: המצאת הדפוס. לפני המצאת הדפוס, הפצת ספרים נעשתה על ידי העתקה ביד, וכל מחבר רצה שספריו יועתקו כמה שיותר, כדי שהם יופצו. המצאת הדפוס שינתה את המציאות מקצה לקצה, וכעת כל מחבר רצה שספריו לא יועתקו ללא רשותו, אלא שמי שמעוניין בספר יקנה אותו מהמחבר.

בעקבות המצאת הדפוס החלו גם פוסקי ההלכה להגן על זכויות יוצרים. קראו את דברי יוסף שאול נתנזון (רבה של למברג במאה ה-19, ומחבר שו"ת שואל ומשיב) והשיבו על השאלה הבאה.

דזה ודאי שספר חדש שמדפיס מחבר, וזכה שדבריו מתקבלים על פני תבל, פשיטא שיש לו זכות בזה לעולם... (=ונמנעו מ) להדפיס בלתי רשות, שהוא איסור גמור. **שו"ת שואל ומשיב, מהדורה קמא, חלק א, סימן מד**

10) האם לדעתכם, איסור זה חל גם על שימוש בעיצוב ללא תשלום? נמקו.

אלא שמעבר לאיסור ההלכתי, התברר שיש צורך בחוק מפורט, למשל חוק שיגדיר איזו יצירה מוגנת מפני העתקה ולמשך כמה שנים ישנו איסור להעתיק. בעקבות זאת התעורר דיון הלכתי האם יש תוקף לחוק זה.

לעיל ראינו כמה מהעקרונות לקביעת תוקף הלכתי לחוק. כעת נכיר עקרונות נוספים ונראה אילו מהם נוגעים לחוק זכות היוצרים. הדברים מובאים מתוך החלטת מדיניות הלכתית של רשת בתי הדין "ארץ חמדה גזית":

להלן תבחינים על פיהם ניתן לקבוע שחוק תקף על פי ההלכה:

ב. חוק המהווה תגובה לשינוי טכנולוגי, כלכלי או חברתי.

ו. חוק שיש לו תקדים בעיקרון הלכתי.

ח. חוק המועיל לשלטון באופן ישיר או עקיף.

החלטת מדיניות: תבחינים לקבלת חוקי המדינה והדרך ליישם,

אתר בית הדין "ארץ חמדה גזית"

11) להלן כמה עובדות הנוגעות לחוקים המגינים על זכויות יוצרים, סמנו כל עובדה

במספר הסעיף המתאים לה בהחלטת בית הדין שהבאנו לעיל

- קיומם ואכיפתם של חוקים להגנה על זכויות יוצרים חשובים למדינה ולא רק ליוצר. כיוון שיש מדינות (כגון, ארה"ב) המטילות עיצומים על מדינות שאינן מגינות על זכויות יוצרים כראוי.
- חוקי ההגנה על זכויות יוצרים נחקקו בתגובה לשינוי הטכנולוגי שהיה בהמצאת הדפוס (באמצע המאה ה-15). עד להמצאת הדפוס ספרים נכתבו והועתקו בכתב יד, וכל מי שכתב ספר רצה שיעתיקו את ספריו. לאחר המצאת הדפוס, כל מי שהדפיס ספר רצה למנוע מאחרים לנצל את עבודתו ולהעתיק את הספר מבלי לשלם עליו.
- בעקבות המצאת הדפוס החלו פוסקי ההלכה להגן על זכויות היוצרים באמצעות הטלת חרם (שכונה גם: הסכמה) על מי שיעתיק את הספר, מתוך הבנה שמדובר במעשה בלתי מוסרי בעליל. זהו התקדים ההלכתי לחוקי זכויות היוצרים.

ה. פיצוי על הפרת חוק זכות היוצרים

עד כה עסקנו בשאלה האם יש לציית לחוק זכות היוצרים בפרט, ולחוקים נוספים שיש להם תוקף הלכתי, בכלל. כעת נשאל: מה דינו של מי שעבר על החוק?

כדי להשיב על השאלה נלמד פסק דין של בית הדין "ארץ חמדה גזית" (מטה בנימין, תיק מספר 76038). בית הדין עסק במחלוקת בין מעצבת לבין אגודה שיתופית של יישוב קהילתי. עובדי היישוב הכינו לתושבים מגנט לתלייה על דלתות הכניסה, שהודפס עליו עיצוב שהכינה התובעת ללא ידיעתה ורשותה, וללא תשלום על השימוש. בדיון התברר שהתשלום המקובל על שימוש בעיצוב הוא 300 ₪ בלבד, אולם, התובעת ביקשה פיצוי גדול יותר על בסיס החוק בגלל הפרת הזכויות שלה.

בית הדין הסתמך במקרה זה על **סעיף 56(א) בחוק זכות היוצרים**. קראו אותו והשיבו על השאלה.

56. (א) הופרה זכות יוצרים... רשאי בית המשפט, על פי בקשת התובע, לפסוק לתובע, בשל כל הפרה, פיצויים בלא הוכחת נזק בסכום שלא יעלה על 100,000 שקלים חדשים.
חוק זכות יוצרים, תשס"ח-2007

תשתתתת

12) מהו סכום הפיצוי המקסימלי שיכול בית משפט לפסוק במקרה של הפרת זכות יוצרים?

קראו את הפסקאות הבאות מתוך פסק הדין והשיבו על השאלות.

מטרת החוק ברורה ומוצדקת – לקנוס את המפר ולהקל על הנפגע ולחסוך ממנו את הצורך להוכיח נזק (בתחום שמטבעו הוא קשה להוכחה)...
לאור כל זאת, מכריע בית הדין שהנתבעת תשלם לתובע פי 15 מעלות העיצוב... קרי, 4500 ₪ סכום זה מהווה הרתעה מספקת. בסכום נמוך יותר, עלול מאן דהו לחשוב שכדאי לו לנסות לעשות שימוש בזכויות ללא תשלום, וגם אם ייתפס בחלק מהמקרים זה עדיין ישתלם לו.

פסק דין "ארץ חמדה גזית" מס' 76083

13) מהו הסכום שפסק בית הדין לטובת התובעת?
14) מהי דעת בית הדין על החוק המאפשר לחייב מי שמפר זכויות יוצרים ללא קשר לגודל הנזק?
15) מהו הנימוק של בית הדין לסכום שקיבלה המעצבת בפסק הדין? מהי מטרת בית הדין בפסיקה זו?

1. סיכום

בפרק זה למדנו על כך שיש תוקף לחלק מחוקי המדינה שהם בגדר "דינא דמלכותא" כיוון שהציבור מקבל אותם עליו מרצון. ראינו כי לדעת הרמב"ם הכלל "דינא דמלכותא" חל גם על מלך ישראל, וממילא גם על כנסת ישראל.

אמנם, כלל זה אינו נותן תוקף לכל חוקי המדינה אלא רק לחוקים הנוגעים לשלטון או חוקים שהם לתקנת בני המדינה, כלומר נקבעו כדי לתת מענה לבעיה מסוימת.

לאור זאת בחנו את חוק זכות היוצרים וראינו כי הוא בעל תוקף הלכתי ובתי הדין לממונות אף פוסקים על פיו פיצויים למי שזכויותיו הופרו.

פרק אחד עשר

מעמדם של בתי המשפט על פי התורה**א. פתיחה**

במדינת ישראל קיימת מערכת שיפוט ענפה המורכבת מבתי משפט העוסקים בתחומים שונים: התחום **הממוני** (מכונה גם: התחום האזרחי) – בו מערכת המשפט מכריעה במחלוקות ממוניות בין שני אזרחים.

התחום **הפלילי** – בו מערכת המשפט עוסקת במקרים בהם המדינה מאשימה את האזרח בכך שעבר על אחד החוקים הפליליים.

התחום **המנהלי** – בו מערכת המשפט מכריעה בטענות של האזרח כנגד רשויות המדינה בנושאים כדוגמת רישוי עסקים ותכנון ובנייה.

כאשר הוקמה מדינת ישראל, רבים ציפו שחוק התורה יהפוך לחוק הרשמי של מדינת ישראל, ובתי הדין שפעלו בארץ ישראל ופסקו על פי ההלכה, יקבלו מעמד רשמי, ויהפכו לחלק ממערכת המשפט. אולם מדינת ישראל בחרה להתעלם מחוקי התורה, ולהקים מערכת משפט שאינה מבוססת על בתי דין של תורה.

עם זאת הוחלט במסגרת "מכתב הסטטוס קוו", כפי שלמדנו בפרק על כפייה דתית, שנישואין וגירושין יתקיימו בישראל על פי ההלכה, כדי לשמור על אחדות על ישראל.

שאר התחומים המשפטיים – אזרחי, פלילי ומנהלי נמסרו לידי בתי משפט שהוקמו בהחלטת הרשות המחוקקת. משנסודה במדינת ישראל מערכת משפט שאינה מבוססת על חוקי התורה, ומכהנים בה שופטים שרובם הגדול אינם תלמידי חכמים, נדרשו הפוסקים להכריע מה מעמדה של מערכת זו. בפרק זה נדון ביחס ההלכה למערכת המשפט של התורה ושל מדינת ישראל.

הוויכוח בכניסה למכולת השכונתית התלהט. עידן, בעל בית הקפה, אמר בכעס: "זו פעם שלישית שהנערים האלה פורצים אליי לעסק, שותים מהמשקאות שלי בלי לשלם, מלכלכים והולכים. הזהרתי. איימתי. שום דבר לא עוזר. הפעם די, אני מתלונן במשטרה!"

רביב שעמד לצידו רתח גם הוא: "השתגעתי? לפתוח להם תיק פלילי בגלל כמה בקבוקים? ובכלל, שמעתי שאסור להגיש תלונה במשטרה, הרי המשטרה לא פועלת על פי חוקי התורה, והיא מאשימה גם בלי שני עדים".

1) מי לדעתכם צודק בוויכוח? נמקו את דעתכם.

כדי לעמוד על גישת התורה לבתי המשפט, וכדי לדעת מי צודק בוויכוח, נלמד את המקורות הבאים.

ב. המצווה למנות שופטים וחשיבותה

מיד לאחר מתן תורה במעמד הר סיני, מצווים בני ישראל לכונן מערכת משפט המתנהלת על פי חוקי התורה: "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" (שמות, כא, א). הגמרא מבהירה כי המילה 'לפניהם', באה להדגיש כי אין להתדיין בפני דיינים שאינם יהודים, וכן לא לפני אנשים שאינם בקיאים בדיני התורה (גיטין פח ע"ב).

בהמשך מצווה על כך התורה שוב בפרשת שופטים:

שופטים ושטרם תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלהיך נתן לך לשבטיך ושפטו את העם משפט צדק.

דברים, טז, יח

למדו את דברי 'ספר החינוך' והשיבו על השאלה שאחריהם.

וזאת אחת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן שבכל מקום ומקום. וצבור הראוי לקבוע ביניהם בית דין... ולא קבעו להם, ביטלו עשה זה, וענשו גדול מאד. כי המצוה הזאת עמוד חזק בקיום הדת.

ספר החינוך, מצווה תצא

2) לפי בעל 'ספר החינוך' על מי מוטלת המצווה למנות שופטים?

כדי לעמוד על חשיבותה של מצווה זו, עיינו בפסוק הבא, והשיבו על השאלה שאחריה.

לא תכירו פנים במשפט, כקטן כגדל תשמעון, לא תגורו מפני איש, כי המשפט לאלהים הוא, והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתיו.

דברים, א, יז

3) בפסוק זה התורה מורה לדיין לדון דין אמת. מה הנימוק המופיע בפסוק לחובה זו?

צטטו את המילים והסבירו אותן בלשונכם.

כעת עיינו בפירוש הרמב"ן לפסוק והשיבו על השאלות העוקבות.

וטעם "כי המשפט לאלהים הוא"... לומר כי לאלהים לעשות משפט בין יצוריו, כי על כן בראם להיות ביניהם יושר וצדק. ולהציל גזול מיד עושקו נתן אתכם (= את הדיינים) במקומו. ואם תגורו ותעשו חמס (= ואם תחששו לדון דין אמת, ותטו את הדין) הנה חטאתם לה' כי מעלתם בשליחותו.

רמב"ן, דברים, א, יז

4 סמנו את התשובה הנכונה, על פי דברי הרמב"ן:

- א. האחריות לעשות צדק ומשפט היא על הדיינים, ואם לא עשו זאת הם עוברים על ההלכה.
- ב. האחריות לעשות צדק ומשפט היא על הקב"ה, והדיינים הם שליחים שלו.
- ג. אין אפשרות לעשות צדק ומשפט בעולם ולכן צריך לגור במדבר ולא בין אנשים.

קראו את דברי הגמרא הבאים, והשיבו על השאלה שאחריהם.

כל דיין שדן דין אמת לאמיתו משרה שכונה בישראל שנאמר: (תהלים פב, א) 'אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט'. וכל דיין שאינו דן דין אמת לאמיתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל.

סנהדרין, ז ע"א

5 מה קורה אם דיין דן דין אמת, ומה קורה כשאינו דן דין אמת?

משמעות הדברים היא כי הדיון המשפטי על ענייני כספים הוא בעל משמעות דתית ורוחנית עמוקה. לאור זאת, מובן מדוע על פי ההלכה מערכת המשפט אמורה להתנהל על פי התורה.

ג. דיון משפטי בתחום הממוני

בנוגע לעניינים הממוניים שבין אדם לחברו, מרבית הפוסקים סבורים כי יש להתדיין דווקא בפני בתי דין הפוסקים לפי ההלכה ושמהנינים בהם תלמידי חכמי הבקיאיים בדינים אלה. פוסקי ההלכה דנו בשאלה האם יש תוקף הלכתי למערכת המשפט של מדינת ישראל בתחום הממוני. במסגרת זו הם דנו בדיון "ערכאות שבסוריא" המופיע בגמרא במסכת סנהדרין (כג ע"א "בערכאות שבסוריא שנו"). דין זה נפסק על ידי הרמ"א (הרב משה איסרליש, מחבר ההגהות לשולחן ערוך, מחשובי רבני פולין). עיינו בדבריו והשיבו על השאלות הבאות.

ועיירות שאין בהם חכמים הראויים להיות דיינים, או שכולן עמי הארץ, וצריכים להם דיינים שישפטו ביניהם שלא ילכו לפני ערכאות של עובדי כוכבים, ממנים הטובים והחכמים שבהם לדעת אנשי העיר, אף על פי שאינם ראויים לדיינים, וכיון שקבלו עליהם בני העיר אין אחר יכול לפוסלן.

רמ"א, חושן משפט, סימן ח, סעיף א

6 על פי הרמ"א, מתי מותר למנות דיינים שאינם תלמידי חכמים?

7 מהו הנימוק להיתר למנות דיינים שאינם תלמידי חכמים?

קראו את דברי 'נתיבות המשפט' (אחד מחשובי הפרשנים של השולחן ערוך, ומגדולי רבני פולין) והשיבו על השאלה.

במקום שיש לומדי תורה, אסור להעמיד דיין שאינו הגון (= שאינו תלמיד חכם).
נתיבות המשפט, חידושים, כב, יג

8) לפי דבריו, מתי ניתן למנות דיין שאינו תלמיד חכם?

9) לאור זאת, האם ניתן להסתמך על דין "ערכאות שבסוריא" כדי לתת תוקף הלכתי לבתי המשפט של מדינת ישראל בתחום הממוני? נמקו.

בהתאם לפסיקת הרמ"א ו'נתיבות המשפט', עמדתם של רוב פוסקי ההלכה היא, שיש להגיש תביעות כספיות לבית דין של תורה. אם הנתבע יסרב להתדיין בבית דין של תורה יתיר בית הדין לתובע להגיש את התביעה בבית משפט.

בפועל, במדינת ישראל, בתי הדין הפוסקים לפי ההלכה יכולים לדון רק אם שני הצדדים הסכימו על כך בכתב, וזאת במסגרת חוק הבוררות, תשכ"ח-1968. לאחר הסכמת שני הצדדים יש תוקף חוקי להחלטות בית הדין לממונות.

ד. דין משפטי בתחום הפלילי

עד כה עסקנו בסמכות בתי המשפט בתחום הממוני, אולם בתחום הפלילי (במידה רבה גם ברוב התחום המנהלי שלא נרחיב בו כאן) פוסקים רבים סבורים שלבתי המשפט יש סמכות שיפוט מלאה על פי התורה, בין השאר על בסיס 'דין המלך'.

כדי להרשיע אדם בדין הפלילי של ההלכה יש צורך שיתקיימו תנאים רבים, המקשים על כך מאוד. כבר ראינו בפרק על כפייה דתית שהיו מעט מאוד מקרים בהם הסנהדרין הענישה בעונש מוות. הגבלות אלה על הענישה יצרו מצב בו הפושעים עלולים להרגיש בטוחים ללא חשש מעונש.

המענה לכך ניתן באמצעות הסמכויות שהוענקו למלך. עיינו בדברי הרמב"ם הבאים והשיבו על השאלות.

וכל אלו הרצחנים וכיוצא בהן שאינן מחוייבים מיתת בית דין, אם רצה מלך ישראל להרגם בדין המלכות ותקנת העולם, הרשות בידו.

רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת הנפש, פרק ב, הלכה ד

10) על פי הרמב"ם, במקרה שיש פושע שלא ייענש על פי ההלכה, מי רשאי להעניש אותו?

דוגמה למקרה כזה מביא הרמב"ם בנוגע לפושע שהודה בפשע, אך אין לכך עדים. קראו את דבריו והשיבו על השאלות.

גזירת הכתוב היא שאין ממיתין בית דין ולא מלקין את האדם בהודאת פיו, אלא על פי שנים עדים. וזה שהרג יהושע עכן ודוד לגר עמלקי בהודאת פיהם – הוראת שעה היתה, או דין מלכות היה.

רמב"ם, הלכות סנהדרין, פרק יח, הלכה ו

11 השלימו את המשפט הבא: על פי ההלכה בית הדין לא יכול להעניש פושע על פי _____, אולם, _____ רשאי לעשות זאת.

12 הרמב"ם הוכיח את הפסיקה שלו משני מקרים המופיעים בתנ"ך. כתבו באיזה ספר ובאיזה פרק מופיעים מקרים אלה.

הר"ן, רבנו ניסים מגירונדי, הסביר מדוע יש צורך גם במשפט התורה וגם במשפט המלך. עיינו בדבריו והשיבו על השאלות.

האחד, יחייב להעניש איזה איש כפי משפט אמיתי. והשני שאין ראוי להענישו כפי משפט צודק אמיתי, אבל יחוייב להענישו כפי תיקון סדר מדיני וכפי צורך השעה.

והשם יתברך ייחד כל אחד מהענינים האלו לכת מיוחדת, וצוה שיתמנו השופטים לשפוט המשפט הצודק האמיתי...

ומפני שהסידור המדיני לא ישלם בזה לבדו, השלים האל תיקונו במצות המלך. **דרשות הר"ן, הדרוש האחד עשר**

13 השלימו: הר"ן כתב כי יש הצדקה לענישה על פי המשפט הצודק והאמיתי, וענישה זו הופקדה בידי ה _____ . בנוסף לכך יש צורך בענישה שמטרתה שמירת ה _____ , וענישה זו הופקדה בידי המלך.

מסתבר שכונתו ששמירת הסדר המדיני פירושה שמירת הסדר החברתי. משמעות הדברים שלמלך יש סמכות להעניש גם כשאינן לכך הצדקה מוחלטת, לשם השגת מטרות חברתיות, כגון, הרתעה, הגנה על החברה ועוד ועוד.

לגבי מערכת המשפט של מדינת ישראל, נשאל **הרב דב ליאור** האם מותר לכהן כשופט בתחום הפלילי או כשופט תעבורה, וכך השיב:

במשפט הפלילי – שזהו התחום שבין האדם למדינה, כגון, אדם שעבר על המהירות המותרת, בנה שלא לפי חוקי הבניה, לא שילם מס הכנסה או עבר עבירה אחרת, ודאי שמותר לך לשפוט לפי חוקי המדינה כי למלכות יש חוקים אחרים ולצורך תיקון המדינה מותר.

הרב ליאור, דבר חברון, ג, עמ' קצט

14 לאור תשובת הרב ליאור, האם מותר להגיש תלונה במשטרה כנגד עבריינים? נמקו.

ה. סיכום

בפרק זה למדנו על מקום מערכת המשפט במשטר שעל פי התורה. ראינו כי לשופטים תפקיד מיוחד, והוא להיות שליחים של הקב"ה לעשות צדק ומשפט בעולם. לאור זאת הבנו מדוע הדיינים חייבים להיות תלמידי חכמים, כיוון שיש להם תפקיד דתי, בזמן שהמלך לא אמור להיות תלמיד חכם או רב. בעניין דיון משפטי בתחום הממוני למדנו שיש להתדיין בבית דין של תורה, וניתן להתדיין בפני שופטים שאינם תלמידי חכמים רק במקום בו אין תלמידי חכמים שיכולים לכהן כשופטים. לעומת זאת, בתחום הפלילי יש סמכות למלך לשפוט עבריינים, ועל בסיס סמכות זו, גם על פי התורה, יש סמכות למערכת המשפט הפלילית של מדינת ישראל לשפוט עבריינים.

פרק שנים עשר

סיכום

ביחידה זו למדנו סוגיות של תורה ומדינה. פרקי היחידה מתחלקים לשלוש חטיבות. **החטיבה הראשונה** הוקדשה ליסודות של סוגיות תורה ומדינה, וכללה את שלושת הפרקים הראשונים.

בפרק הראשון למדנו שריבונות ושלטון עצמאי מאפשרים לעם ישראל לקיים שורה של מצוות ציבוריות שלא ניתן לקיימן ללא עצמאות. עוד ראינו כי אין בתורה הלכות המורות כיצד יש לעצב את המדיניות הציבורית. אלא ישנן הלכות המהוות **מקור השראה** למנהיגות, ועל פיהן היא אמורה לעצב מדיניות ציבורית על פי שיקול דעתה.

הפרק השני עסק ביחס בין מלוכה ודמוקרטיה על פי התורה, ובכלל זה במחלוקת התנאים והראשונים בשאלה האם מינוי מלך הוא מצווה או רשות. ראינו כי על פי התורה מלך מתמנה רק בהסכמת העם ולא בכפייה. כמו כן לדעת **הרב קוק** ותלמידו **הרב ישראלי**, הציבור הוא הקובע את היקף הסמכויות של המלך, וככל שהציבור ברמה מוסרית גבוהה יותר, כך ניתן לצמצם את סמכויות המלך. למעשה, **הרב הרצוג** המליץ בעת הזו, כאשר לא ידוע מיהו צאצא לבית דוד, שלא למנות מלך, אלא לייסד משטר דמוקרטי. זאת ועוד, לצד סמכות המלך, נהג בעם ישראל משטר דמוקרטי שניהל את הקהילות היהודיות. במסגרת זו הקהילה שהתגוררה בעיר חוקקה חוקים שונים ואכפה אותם בכוח.

הפרק השלישי עסק ברשויות המדינה על פי התורה, קרי, המלך והסנהדרין. הסנהדרין היא ראש הרשות השופטת, וגם רשות מחוקקת. לצידה, המלך הוא ראש הרשות המבצעת וגם רשות מחוקקת. עוד ראינו כי המלך ושאר נבחריו הציבור לא אמורים להיות בהכרח תלמידי חכמים, אלא אנשים יראי שמיים. לדעת **הרמב"ם** מלך אינו רשאי להיות חלק מהסנהדרין, ולדעת **הרמב"ן** לכהן אסור להיות מלך. מסקנתנו הייתה שעל פי ההלכה תלמידי חכמים וכוהנים לא אמורים להיות אלה שישלטו במדינה.

עוד ראינו שדווקא מצב בו יש הפרדה בין המנהיגות המדינית לבין המנהיגות הדתית מגדיל את הסיכוי לביקורת הדדית ולמניעת שחיתות דתית וחברתית. בניגוד לכך, על פי שיטת "דעת תורה", המקובלת בציבור החרדי, גם ההחלטות הפוליטיות מתקבלות על ידי רבנים.

החטיבה השנייה שכוללת חמישה פרקים הוקדשה לערכי **החירות והשוויון**, שהם ערכי היסוד של הדמוקרטיה המודרנית, וליישום שלהם בנוגע למעמד האישה ומעמד הלא-יהודי.

בפרק הרביעי עסקנו בסוגיית הכפייה הדתית בהלכה, המנוגדת לערך **החירות**. ראינו שבתורה נאמר שיש עונש מוות על עבירות מסוימות, המכונה בהלכה "דיני נפשות". גם בתקופה בה דנו דיני נפשות, ההנחיה של חז"ל הייתה למעט מאוד בענישה כזו. בימינו, בהיעדר סנהדרין ובית מקדש לא ניתן בכלל לדון דיני נפשות.

למדנו שכפייה דתית הקיימת בהלכה עוסקת בעיקר במרחב הציבורי, לעומת זאת, במרחב הפרטי יש לאדם חירות בחירה חופשית האם לשמור מצוות.

עמדנו על כך שפוסקי זמננו כתבו שאסור להפעיל כפייה דתית במקום בו היא גורמת להתנגדות ולהתרחקות משמירת מצוות, כפי שקורה בימינו. אולם, יש מקום לכפייה דתית כאשר המטרה היא שמירה על אחדות העם. כמו כן יש לה מקום מסוים כאשר המטרה היא עיצוב המרחב הציבורי, ובלבד שיש לה תמיכה ציבורית.

הפרק החמישי עסק בערך השוויון, ולמדנו שבימינו פירוש המונח שוויון הוא יחס שווה לאנשים שווים, ויחס שונה לשונים, בתנאי שהשוונות שלהם נוגעת לעניין.

מעיון בהלכה למדנו כי עקרון השוויון חל על פי התורה גם על חוקים שמחוקק המלך וגם על חוקים שמחוקקת הקהילה, וכדי שהחוקים יהיו בעלי תוקף עליהם להיות שוויוניים. יתרה מזו, ממקורות בתורה שבכתב ושבועל פה עולה שגם חוקי התורה עצמם חלים באופן שוויוני במקרים רבים.

הסקנו כי ערך השוויון במשמעותו המקובלת קיים בתורה, כלומר, יחס שווה לשווים, ויחס שונה לשונים, ובלבד שהשוונות שלהם נוגעת לעניין. ההבדל המשמעותי בין התפיסה של התורה לתפיסה המקובלת הוא בשאלה מה מוגדר כשוונות. על פי התפיסה המקובלת, רק שונות הנראית לעין היא שונות, לעומת זאת, על פי התורה גם שונות שאינה נראית לעין, אלא תוצאה של בחירה אלוקית, היא בגדר שונות המצדיקה יחס שונה.

בפרק השישי עסקנו בזכות הנשים לבחור ולהיבחר על פי התורה. ראינו שלפי **הרמב"ם**, אסור לסנהדרין למנות אישה למלכות. אך יש ראשונים ואחרונים שכתבו שאם העם מעוניין בהנהגתה של אישה, הדבר מותר. למדנו על המחלוקת שהתעוררה בין פוסקי זמננו לפני למעלה ממאה שנים, כשניתנה זכות הבחירה לנשים בעולם, האם יש לתת לנשים את הזכות לבחור ולהיבחר. ציינו שבפועל, מקובל כיום אצל נשים בציבור הדתי להשתתף בבחירות לכנסת ולעיריות. אמנם בציבור החרדי נשים מצביעות בבחירות, אך לא נבחרות.

הפרק השביעי הוקדש לסוגיית הזכויות הפוליטיות והחברתיות של לא-יהודים. ראינו כי על פי התורה גם על לא-יהודים מוטלות שבע מצוות בסיסיות המקובלות כיום על רוב אומות העולם. לא-יהודי שקיבל על עצמו מצוות אלה בהליך רשמי נקרא "גר תושב" וזכאי ליחס ראוי על פי התורה. **המאירי** כתב שיש להתייחס באופן ראוי גם כלפי "האומות הגדורות" שקיבלו על עצמן את שבע מצוות בני נוח גם ללא אמונה בתורת משה.

בהמשך לכך למדנו שהיחס ל"גר תושב" ול"אומות הגדורות" הוא יחס אוהד ביותר, הכולל דאגה לרווחתם. בנוסף, גם כלפי לא-יהודים שאינם מקיימים שבע מצוות בני נוח היחס הוא חיובי. אלא שיש מחלוקת האם טעם הדבר הוא כדי להפחית את האיבה והסיכון ליהודים (**רמב"ן**), או משום שיש לכבד כל מי שנברא על ידי הקב"ה (**רמב"ם**).

לגבי הזכויות הפוליטיות ללא-יהודים במדינת ישראל ראינו כי **הרמב"ם** פסק שאין ממנים לא-יהודי לכל תפקיד שיש בו שררה. למרות זאת, עמדת פוסקי זמננו היא שהם זכאים לזכויות שוות בגלל שעל דעת כן הוקמה המדינה, או בגלל שמדינת ישראל בהיותה דמוקרטית היא שותפות בין יהודים ולא-

יהודים, ולכן לכל האזרחים יש זכות להשתתף בשלטון. ואכן, למעשה לא-יהודים הם בעלי זכות לבחור ולהיבחר במדינת ישראל.

בפרק השמיני למדנו על מעמדו המשפטי של לא-יהודי במדינה יהודית. ראינו כי ישנו איסור לגזול לא-יהודי אף אם הוא עובד עבודה זרה. וכן יש להשיב לו אבדה כדי לגרום לקידוש השם. אמנם, ישנה הנחיה להפלות לא-יהודי שעובר על שבע מצוות בני נוח כעונש. אולם, לא-יהודי ששומר על שבע מצוות בני נוח זכאי למשפט הוגן על פי חוקיו.

למדנו **שהרב הרצוג** התייצב בפני ועדת האו"ם שדנה בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל והתחייב שלא תהיה שום אפליה כלפי בני דתות אחרות. על בסיס זה פסק הרב הרצוג שאין להפלות שום לא-יהודי בדין, אף אם אינו מקפיד על שבע מצוות בני נוח. ראינו כי כך פסק הלכה למעשה בית הדין של ארץ חמדה גזית.

החטיבה השלישית, שכללה את שלושת הפרקים האחרונים, עסקה במעמדם של מוסדות מדינת ישראל על פי התורה.

הפרק התשיעי עסק במעמדה של ממשלת ישראל על פי התורה. למדנו שעל פי ההלכה, מלך ישראל הוא המפקד העליון של הצבא, והוא המוסמך לפקוד על יציאה למלחמת מצווה. **הראי"ה קוק** חידש עוד לפני הקמת המדינה שבאשר אין מלך, הסמכויות שלו חוזרות אל העם. בעקבותיו כתבו פוסקי ההלכה שהעם יכול להעניק את הסמכות לפקד על הצבא ליחיד (למשל, לנשיא) או לקבוצה (למשל, לממשלה). בפועל, במדינת ישראל, ממשלת ישראל היא המפקד העליון של הצבא, ופוסקי ההלכה כתבו שיש תוקף הלכתי לסמכות זו.

בדרך כלל אסור לאדם להקריב את חייו כדי להציל אדם אחר, אולם, במלחמה הדבר מותר. על פי זה כתבו פוסקי ההלכה שממשלת ישראל רשאית להורות על ביצוע מבצעים לחילוץ חטופים, אף שהם כרוכים בסיכון חיי המחלצים והחטופים.

בפרק העשירי למדנו על כך שיש תוקף לחלק מחוקי המדינה שהם בגדר "דינא דמלכותא" כיוון שהציבור מקבל אותם עליו מרצון. ראינו כי לדעת **הרמב"ם** הכלל "דינא דמלכותא" חל גם על מלך ישראל, וממילא גם על כנסת ישראל. אמנם, כלל זה אינו נותן תוקף לכל חוקי המדינה אלא רק לחוקים הנוגעים לשלטון או חוקים שהם לתקנת בני המדינה, כלומר נקבעו כדי לתת מענה לבעיה מסוימת.

בפרק האחד עשר עמדנו על מקומה של מערכת המשפט במשטר שעל פי התורה. ראינו כי לשופטים תפקיד מיוחד, והוא להיות שליחים של הקב"ה לעשות צדק ומשפט בעולם. לאור זאת הבנו מדוע הדיינים חייבים להיות תלמידי חכמים, כיוון שיש להם תפקיד דתי, בזמן שהמלך לא אמור להיות תלמיד חכם או רב.

בעניין דיון משפטי בתחום הממוני למדנו שיש להתדיין בבית דין של תורה, וניתן להתדיין בפני שופטים שאינם תלמידי חכמים רק במקום בו אין תלמידי חכמים שיכולים לכהן כשופטים. לעומת זאת, בתחום הפלילי יש סמכות למלך לשפוט עבריינים, ועל בסיס סמכות זו, יש סמכות למערכת המשפט הפלילית של מדינת ישראל.

לסיום, חשוב לציין כי העיון בסוגיות של תורה ומדינה ממשיך ומתפתח אפילו בימים אלה. המאמץ לגשר על אלפיים שנים של גלות ללא ריבונות טרם הסתיים, וגם הדורות הבאים יידרשו להתגייס למשימה חשובה זו.

אבינו שבשמים צור ישראל וגואלו, ברך את מדינת ישראל, ראשית צמיחת גאולתנו. הגן עליה באברת חסדך, ופרוש עליה סוכת שלומך, ושלח אורך ואמיתך לראשיה, שריה ויועציה, ותקנם בעצה טובה מלפניך... ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך, ולשמור את כל דברי תורתך, ושלח לנו מהרה בן דוד משיח צדקך, לפדות מחכי קץ ישועתך. **הרב הרצוג והרב עוזיאל, תפילה לשלום המדינה**

